

PREDMET *HIRST protiv UJEDINJENOG KRALJEVSTVA*
(Predstavka br. 74025/01)

PRESUDA

Strazbur, 6. oktobra 2005. godine

U predmetu *Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (br. 2)*,
Evropski sud za ljudska prava, zasedajući u Velikom veću u sastavu:

g. L. VILDHABER (*WILDHABER*), *predsednik*

g. C. L. ROZAKIS (*ROZAKIS*),

g. J.-P. KOSTA, (*COSTA*)

Ser Nicolas BRACA (*BRATZA*),

g. G. BONELO (*BONELLO*),

g. L. KAFLIŠ (*CAFLISCH*),

gđa F. TULKENS, (*TULKENS*)

g. P. LORENZEN, (*LORENZEN*)

gđa N. VAJIĆ,

g. K. TRAJA, (*TRAJA*)

g. A. KOVLER, (*KOVLER*)

g. V. ZAGREBELSKY, (*ZAGREBELSKY*)

gđa A. MULRONI (*MULARONI*),

gđa L. MIJOVIĆ,

g. S. E. JEBENS, (*JEBENS*)

gđa D. JOČIENE (*JOČIENĚ*),

g. J. ŠIKUTA, *sudije*

i g. E. FRIBERG (*FRIBERGH*), *zamenik sekretara*,

nakon većanja na zatvorenim sednicama, 27. aprila i 29. avgusta 2005.
godine,

izriče sledeću presudu, donetu poslednjeg pomenutog datuma:

POSTUPAK

1. Predmet je formiran na osnovu predstavke (br. 74025/01) protiv Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske, koju je 5. jula 2001. godine Sudu podneo britanski državljanin gospodin Džon Hirst (*John Hirst*) (u daljem tekstu: podnosilac predstavke) u skladu sa članom 34 Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Konvencija).

2. Podnosioca predstavke, kojem je odobrena pravna pomoć, zastupa gospodin E. Abramson, advokat¹ iz Liverpula. Ujedinjeno Kraljevstvo (u daljem tekstu: Država) zastupaju njeni zastupnici, prvo je to bio gospodin J. Greindžer (*Grainger*) a zatim gospođa E. Vilmot (*Willmott*), oboje iz Ministarstva spoljnih poslova.

3. Podnosilac predstavke je tvrdio da je kao lice u pritvoru bio podvrgnut *blanco* zabrani glasanja na izborima. On se pozvao na član 3 Protokola br. 1 uzet zasebno i zajedno sa članom 14 Konvencije kao i na član 10 Konvencije.

4. Predstavka je dodeljena Četvrtom odeljenju Suda (Pravilo 52, st. 1 Poslovnika Suda). Veće tog Odeljenja, u čijem sastavu su bili gospodin M. Pelonpa (*Pellonpää*), predsednik, Ser Nikolas Braca, gospođa Stražnjicka (*Strážnická*), gospodin R. Maruste, gospodin S. Pavlovski (*Pavlovski*), gospodin L. Garlicki, gospodin Borego Borego (*Borrego Borrego*) – sudije, i gospodin M. O'Bojl (*O'Boyle*), sekretar odeljenja, je 8. jula 2003. godine predstavku proglasilo delimično prihvatljivom.

5. Javna rasprava je održana u Sudu u Strazburu 16. decembra 2003. godine (pravilo 59, st. 3). Veće je presudom od 30. marta 2004. godine (u daljem tekstu: presuda veća) jednoglasno odlučilo da je došlo do povrede člana 3 Protokola br. 1 i da u vezi sa članovima 14 i 10 Konvencije ne proističu odvojena pitanja. Veće je takođe odlučilo da sam zaključak da je došlo do povrede predstavlja dovoljno pravično zadovoljenje na ime nematerijalne štete koju je podnosilac predstavke pretrpeo.

6. Država je 23. juna 2004. godine zatražila da slučaj bude upućen Velikom veću (čl. 43 Konvencije).

7. Panel Velikog veća je 10. novembra 2004. godine odlučio da prihvati zahtev za obraćanje Velikom veću.

8. Sastav Velikog veća je utvrđen u skladu s odredbama člana 27 stavovi 2 i 3 Konvencije i pravilom 24.

9. Podnosilac predstavke i Država su podneli pisani podnesak. Primljene su i zapažanja AIRE centra i Države Letonije, kojima je predsednik dao odobrenje da se umeštaju u pisanoj proceduri (čl. 36 st. 2 Konvencije i pravilo 44, st. 2). Strane su dale odgovor na te komentare koji se pominju dole u tekstu (pravilo 44, st. 5).

10. Javna rasprava je održana u Sudu u Strazburu 27. aprila 2005. godine (pravilo 59, st. 3).

Pred Sudom su se pojavili:

(a) u ime Države

E. Vilmot (*Willmott*),

R. Sing (*Singh*) Q. C.,²

zastupnik

advokat

1 *Solicitor* – advokat bez prava zastupanja pred sudovima u UK (prim. prev.).

2 Q. C. (Queen's Council) – savetnik Krune je počasna titula koja se u UK dodeljuje istaknutim predstavnicima advokatske profesije (prim. ur.).

M. Hodžson (*Hodgson*),

M. Rolings (*Rawlings*),

B. Do (*Daw*),

savetnici;

(*b*) u ime podnosioca predstavke

F. Kraus (*Krause*),

E. Abrahamson

advokat,
*advokat.*³

Sud je saslušao obraćanje gospodina Singa i gospođe Kraus.

ČINJENICE

I. OKOLNOSTI PREDMETA

11. Podnosilac predstavke je rođen 1950. godine.

12. Podnosilac predstavke je 11. februara 1980. godine priznao krivicu za ubistvo iz nehata iz razloga smanjene uračunljivosti. Njegovo priznanje krivice je prihvaćeno na osnovu zdravstvenih dokaza koji ukazuju da je on čovek koji pati od teškog poremećaja ličnosti do te mere da je amoralan. Osuđen je na neograničenu doživotnu kaznu zatvora.

13. Obavezni deo zatvorske kazne podnosioca predstavke⁴ (onaj deo kazne koji se vezuje za retribuciju i odvraćanja) je istekao 25. juna 1994. godine. Razlozi za produžavanje njegovog boravka u zatvoru zasnivali su se na oceni Komisije za uslovne kazne koja je smatrala da on i dalje predstavlja ozbiljan rizik po građane i da im može ozbiljno naškoditi.

14. Podnosilac predstavke, kome je prema članu 3 Zakona o izborima iz 1983. godine zabranjeno da glasa i na parlamentarnim i na lokalnim izborima, pokrenuo je postupak pred Višim sudom u skladu sa članom 4 Zakona o ljudskim pravima iz 1998. godine, zatraživši da se ova odredba proglašava neusklađenom s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

15. Odeljenje Višeg suda je 21. i 22. marta 2001. godine razmotrio predstavku koju je podneo podnosilac predstavke zajedno s predstavkom još dvojice zatvorenika, gospodina Pirsona i gospodina Fial-Martineza, kojom se traži sudsko preispitivanje odluke, a koji su podneli zahtev za upis u birački spisak i kojima je službeno ovlašćeno lice zaduženo za upis glasača u glasačke spiskove taj zahtev odbilo na osnovu toga su i oni tražili izjavu o neusklađenosti.

16. U presudi odeljenja Višeg suda od 4. aprila 2001. godine, sudija Kenedy (*Kennedy*) je napomenuo da član 3 ima dugu istoriju i naveo razloge, koji su dati u postupku, zbog kojih se ministar odlučio da sledi sadašnju politiku:

³ Vidi napomenu 1.

⁴ *Tariff* – to je minimalni deo zatvorske kazne koji zatvorenik mora da izdrži kako bi uopšte imao pravo da podnese zahtev za uslovno puštanje na slobodu. On može biti pušten na slobodu samo onda kada se proceni da on više ne predstavlja opasnost po okolinu (prim. prev.).

„Počinivši krivično delo koje, samo po sebi ili uzeto u obzir s ostalim otežavajućim okolnostima u koje spada i karakter počinioca kao i njegov krivični dosije, zahteva kaznu zatvora, takvi zatvorenici su izgubili pravo na to da učestvuju u odlučivanju kako se zemlja vodi tokom tog perioda. Prisilan pritvor nije jedini element kazne. Izmeštanje iz društva podrazumeva uskraćivanje privilegija koje to društvo pruža a među njima je i pravo na biranje svog predstavnika.“

Ispitujući važeću praksu u drugim jurisdikcijama, on je primetio da u Evropi samo osam zemalja, uključujući i Ujedinjeno Kraljevstvo, ne daje osuđenima pravo glasa, dok dvadeset zemalja im to pravo ne oduzima a osam zemalja izriče ograničeno lišavanje prava glasa. Pomenut je Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država koji je odbio prigovor protiv Ustava Kalifornije koji predviđa oduzimanje prava glasa osuđenima u zatvoru (vidi predmet *Richardson v. Ramirez*, [1974] 418 United States: Supreme Court Reports 24). Značajna pažnja je posvećena i kanadskim presedanima, na koje su se obe strane pozivale, naročito onaj koji se odnosi na Vrhovni sud Kanade koji je u predmetu *Sauvé v. Canada (br. 1)* ([1992] 2 Supreme Court Reports 438), oborio odluku o oduzimanju glasa svim zatvorenima s obrazloženjem da je to i suviše široko postavljeno i da krši pravilo najmanjeg uticaja (*minimum impairment rule*) i da je Savezni apelacioni sud koji je, u predmetu *Sauvé (br. 2)* ([2000] 2 Federal Court Reports 117), potvrdio kasniju zakonodavnu odredbu kojom se zabrana ograničava na one zatvorenike koji služe zatvorsku kaznu od dve i više godina u kazneno-popravnoj instituciji. Iako je primećeno da kanadski sudovi primenjuju drugačije sročenu odredbu u svojoj Povelji o pravima i slobodama, odeljenje Višeg suda je komentarisao da presuda sudije Apelacionog suda Lindena u drugom slučaju u tužbi podnetoj Saveznom apelacionom sudu, sadrži korisne primedbe, naročito u pogledu postojanja opasnosti da sudovi uzurpiraju ulogu Parlamenta. Takođe su razmotreni slučajevi izneti pred Evropsku komisiju za ljudska prava i pred Sud, pri čemu je odeljenje Višeg suda primetilo da je Komisija bila dosledna u svom pristupu da prihvati ograničenja koja se odnose na lica koja su osuđena i nalaze se u pritvoru.

Sudija Višeg suda Kenedi je zaključio:

„...Vraćam se na ono što je izneo Evropski sud u stavu 52 presude u predmetu *Mathieu-Mohin*. Naravno, kada se radi o pojedinačnom zatvoreniku, lišavanje prava glasa zaista umanjuje samu suštinu njegovog prava da glasa, ali to je i suviše pojednostavljen pristup, zato što ono čime se član 3 Protokola br. 1 zapravo bavi jeste jedno šire pitanje univerzalnog prava glasa i 'slobodnog izražavanja mišljenja naroda prilikom izbora zakonodavne vlasti'. Ako pojedincu treba oduzeti pravo glasa to se mora učiniti u cilju postizanja legitimnog cilja. U slučaju osuđenog lica koje služi zatvorsku kaznu taj cilj se ne može tako lako obrazložiti. Jasno je da postoji elemenat kazne ali isto tako i elemenat izbornog zakona. Kao što je ministar unutrašnjih poslova rekao, Parlament je zauzeo stav da su osuđena lica tokom vremenskog perioda koji provode u zatvoru, izgubila svoja prava da odlučuju o tome kako se zemljom upravlja. Radna grupa je navela da su takvi zatvorenici izgubili moralni autoritet da glasaju. Možda je najbolji put onaj koji je predložio sudija Apelacionog suda Lindena [u Kanadi], a to je da se filozofima ostavi da

utvrde pravu prirodu ovog lišavanja prava glasa, a da se zakonodavnim vlastima ostavi da se ipak, bave drugim stvarima.

Evropski sud takođe zahteva da sredstva koja se koriste za ograničavanje prava glasa koja se prema Konvenciji podrazumevaju ne budu nesrazmerna, i to je upravo to mesto gde je, po mojem mišljenju, primereno da se Sud povuče pred zakonodavnim vlastima. Lako je kritikovati zakon koji ima široko dejstvo (na primer, u pogledu njegovog delovanja na one zatvorenike koji su osuđeni na neograničenu doživotnu kaznu zatovra kojima je istekao obavezni deo zatvorske kazne, kao i onih koji su u pritvoru na osnovu Zakona o mentalnom zdravlju iz 1983. godine), ali kao što se vidi iz merodavnih izvora, one zemlje koje oduzimaju pravo glasa po izricanju osuđujuće presude, ne ograničavaju period tokom kojeg je pravo glasa uskraćeno na period proveden u zatvoru. Parlament je u ovoj zemlji to mogao drugačije da uredi kako bi mogao da postigne ciljeve koje je izdvojio, i kao što je to u učinio sudija MacLahin (*McLachlin*) u Kanadi, i ja bih prihvatio da je proces kreiranja retko savršen, tako da sudovi moraju zakonodavcu dati malo prostora. Kao što je [advokat ministra] izneo, postoji širok spektar pristupa kod različitih demokratskih društava, a Ujedinjeno Kraljevstvo spada negde u sredinu tog spektra. Tokom vremena ovaj stav se može promeniti, bilo postepenim prilagođavanjem, kao što je to nedavno bio slučaj u pogledu lica u pritvoru i ostalih, ili na neki radikalniji način, ali ta pozicija u spektru je naprosto nešto o čemu treba da odlučuje Parlament a ne sudovi. To se odnosi i na takozvane „teške slučajeve“ osuđenici koji su osuđeni na kaznu neograničene doživotne robije kojima je istekao obavezni deo zatvorske kazne... Oni su svi osuđeni i da je, na primer, Parlament rekao da svi oni koji su osuđeni na doživotnu kaznu zatvora gube pravo glasa do kraja života, tada bi očigledna anomalija njihove pozicije nestala...

Ako član 3 (1) Zakona iz 1983. godine ispunjava zahteve člana 3 [Protokola br. 1] onda član 14, kao ni član 10, ne pružaju više mogućnosti [po ovom pitanju].“

17. U skladu s time predstavka podnosioca predstavke je odbačena kao i predstavke ostalih zatvorenika.

18. U ime gospodina Fial-Martineza i gospodina Pirsona 2. maja 2001. godine upućen je zahtev za dobijanje dozvole za podnošenje žalbe zajedno s kratkim obrazloženjem predmeta koje je imalo četrdeset i tri stranice. Sudija lord Bakston je 15. maja 2001. godine razmotrio predstavku na osnovu podnetog materijala i nije dao odobrenje, s obrazloženjem da žalba nema stvarnih izgleda na uspeh.

19. Podnosilac predstavke je 19. maja 2001. godine podneo predstavku za traživši dozvolu da podnese žalbu. Njegovu predstavku je na osnovu podnetog materijala razmotrio sudija lord Sajmon Braun koji je zahtev odbio 7. juna 2001. godine iz istih razloga zbog kojih je sudija Bakston odbio ranije predstavke. Sudija lord Sajmon Braun je 18. juna 2001. godine odbio obnovljenu predstavku podnosioca predstavke, zajedno s obnovljenim predstavkama gospodina Pirsona i gospodina Fial-Martineza.

20. Podnosilac predstavke je 25. maja 2004. godine pušten iz zatvora na slobodu uz mere nadzora.

II. RELEVANTNO DOMAĆE PRAVO I PRAKSA

21. Član 3 Zakona o izborima iz 1983. godine (u daljem tekstu: Zakon iz 1983. godine) predviđa:

„(1) Osuđeno lice koje je tokom vremenskog perioda koje provodi u zatvoru u kaznenoj instituciji dok služi kaznu... je pravno nesposobno da glasa na bilo kojim parlamentarnim ili lokalnim izborima.“

22. Ovim članom se sprovode odredbe člana 4 Zakona o izborima iz 1969. godine, čija suština datira još od Zakona o gubitku prava glasa iz 1870. godine prethodnog veka, a on odražava ranija pravila zakona koji se odnosio na osuđenog „prestupnika“ i njegov gubitak određenih prava (takozvana „građanska smrt“ iz vremena kralja Edvarda III).

23. Ova diskvalifikacija se ne odnosi na lica koja su u zatvoru zbog nepoštovanja suda (čl. 3 (2) (a) ili na one koji su u zatvoru zbog, na primer, neplaćanja neke kazne (čl. 3 (2) (c)).

24. Tokom parlamentarne procedure usvajanja Zakona o izborima iz 2000. godine (u daljem tekstu: Zakon iz 2000. godine), koji je omogućavao licima u pritvoru i neosuđenim psihijatrijskim pacijentima da glasaju, poslanik u Parlamentu gospodin Hauart, koji je govorio u ime Države, držao se stanovišta da bi „gubitak prava, a jedno od njih je gubitak prava glasa, trebalo da bude deo kazne za osuđeno lice“. Zakon je praćen izjavom o usklađenosti u skladu s članom 19 Zakona o ljudskim pravima iz 1998. godine, koji navodi da je, uvođenjem te mere u Parlamentu, ministar smatrao da su njegove odredbe usklađene s Konvencijom.

25. Član 4 Zakona o ljudskim pravima iz 1998. godine predviđa:

„(1) Stav (2) se primenjuje na bilo koji postupak tokom kojeg sud utvrđuje da li je odredba primarnog zakonodavstva usklađena s pravom iz Konvencije.

(2) Ako se Sud uveri da odredba nije usklađena s pravom iz Konvencije, on može da je proglasi neusklađenom.

...“

III. RELEVANTNI MEĐUNARODNI UGOVORI

A. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

26. Relevantne odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima⁵ predviđaju:

Član 25

„Svaki građanin, bez ikakvog razlikovanja pomenutog u članu 2 [koje se odnose na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili neko drugo uverenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovinu, rođenje ili neki drugi status] i bez nerazumnih ograničenja, ima pravo i mogućnost:

5 *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 7/71.

- (a) da učestvuje u vođenju javnih poslova, bilo neposredno bilo preko slobodno izabраниh predstavnika;
- (b) da glasa...“

Član 10

1. Sa svakim ko je lišen slobode postupaće se čovečno i s poštovanjem urođenog dostojanstva ljudske ličnosti.

...

3. Kazneno-pravni režim će podrazumevati postupanje s osuđenima čiji je bitni cilj njihovo prevaspitivanje i ponovno uključivanje u društvo...“

27. U Opštem komentaru br. 25 (57) koji je 12. jula 1996. godine usvojio Komitet za ljudska prava u skladu sa članom 40 stav 4 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Komitet navodi, između ostalog, vezano za pravo zajemčeno članom 25:

„14. U svojim izveštajima, Države strane bi trebalo da ukažu i obrazlože zakonodavne odredbe koje bi lišile građane njihovog prava glasa. Razlozi za to lišavanje bi trebalo da budu objektivni i opravdani. Ako osuda zbog počinjenog krivičnog dela predstavlja razlog za suspendovanje prava glasa, taj period suspenzije bi trebalo da bude srazmeran počinjenom krivičnom delu i presudi. Licima koja su lišena slobode ali koja nisu osuđena, ne bi trebalo uskratiti prvo da glasaju.“

B. Evropska zatvorska pravila (Preporuka br. R (87) 3 Komiteta ministara Saveta Evrope)

28. Ova pravila postavljaju minimalne standarde koje treba primenjivati na uslove vezane za boravak u zatvoru, uključujući i sledeće načelo:

„64. Lišavanjem slobode, zatvaranje je samo po sebi kazna. Zatvorski uslovi i režimi zato ne smeju, osim u slučaju opravdanog izdvajanja ili održavanja discipline, da otežavaju ovu kaznu.“

C. Preporuka Rec(2003)23 Komiteta ministara zemljama članicama za postupanje, od strane zatvorskih uprava, prema zatvorenima koji izdržavaju doživotnu kaznu zatvora i neku dugu kaznu zatvora

29. U ovoj preporuci, usvojenoj 9. oktobra 2003. godine, beleži se povećanje broja zatvorenika osuđenih na doživotnu kaznu zatvora i ima za cilj da pruži smernice državama članicama o tome kako treba postupati sa zatvorenima koji dugo borave u zatvoru.

30. Ciljevi postupanja prema takvim zatvorenima bi trebalo da budu:

„2. ...

- da se osigura da zatvori budu bezbedno i sigurno mesto za ove zatvorenike...;

- da se neutralizuju štetni efekti doživotne i dugoročne zatvorske kazne;
- da se povećaju i poboljšaju mogućnosti da se ovi zatvorenici posle puštanja iz zatvora uspešno ponovo integrišu i poštuju zakon.“

31. Opšta načela podrazumevaju sledeće:

„3. Treba razmotriti raznolikost ličnih karakteristika koje se mogu naći među zatvorenicima koji su na izdržavanju doživotne kazne zatvora i među zatvorenicima koji su na izdržavanju duge kazne zatvora i one se moraju uzeti u obzir kako bi se napravili pojedinačni planovi za sprovođenje presude (načelo individualizacije).

4. Život u zatvoru bi trebalo da bude tako uređen da bude što sličniji realnim okolnostima života u zajednici (načelo normalizacije).

5. Zatvorenicima treba dati mogućnost da ostvaruju ličnu odgovornost u svakodnevnom životu u zatvoru (načelo odgovornosti).“

G. Kodeks dobre prakse u vezi izbornih pitanja

32. Ovaj dokument koji je Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) usvojila na svom 51. plenarnom zasedanju (5–6. jula 2002. godine) i podnela ga Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope 6. novembra 2002. godine, sadrži smernice Komisije u pogledu okolnosti u kojima može doći do oduzimanja prava glasa ili prava na kandidovanje na izborima:

„d. ...

- i. može se urediti da se osoba liši prava glasa i prava na kandidovanje na izborima ali samo pod sledećim kumulativnim uslovima:
- ii. zakon mora to da omogućava;
- iii. načelo srazmernosti se mora poštovati; uslovi za lišavanje pojedinaca prava na kandidovanje na izborima mogu biti manje strogi od onih koji se odnose na lišavanje prava glasa;
- iv. lišavanje prava se mora zasnivati na mentalnoj nesposobnosti ili krivičnoj presudi zbog počinjenog teškog krivičnog dela;
- v. uz to, uskraćivanje političkih prava ili utvrđivanje mentalne nesposobnosti se može nametnuti samo izričitom odlukom suda.“

D. Pravo i praksa u državama ugovornicama

33. Prema istraživanju Države a na osnovu informacija koje je dobila od svojih diplomatskih predstavništava, u osamnaest zemalja zatvorenicima je dopušteno da glasaju bez ograničenja (Albanija, Azerbejdžan, Hrvatska, Republika Češka, Danska, Finska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Nemačka, Island, Litvanija, Moldavija, Crna Gora, Holandija, Portugal, Slovenija, Švedska, Švajcarska i Ukrajina), u trinaest zemalja svim zatvorenicima je zabranjeno da glasaju ili ne mogu da glasaju (Jermenija, Belgija,⁶ Belorusija, Kipar, Estonija, Gruzija, Mađarska, Irska, Rusija, Srbija, Slovačka,⁷ Turska i

6 Period diskvalifikacije može zapravo da traje i posle isteka zatvorske kazne.

7 Zabrane nema ali ništa nije urađeno da bi se zatvorenicima omogućilo da glasaju.

Ujedinjeno Kraljevstvo), dok u dvanaest zemalja zatvorenikovo pravo da glasa može biti ograničeno na neki drugi način (Austrija,⁸ Bosna i Hercegovina,⁹ Francuska,¹⁰ Grčka,¹¹ Italija,¹² Luksemburg,¹³ Malta,¹⁴ Norveška,¹⁵ Poljska,¹⁶ Rumunija i Španija¹⁷).

34. Ostali materijali koje Sud ima na raspolaganju ukazuju da zatvorenici u Rumuniji može biti uskraćeno pravo da glasaju ako je glavna kazna duža od dve godine, dok u Letoniji zatvorenici koji izdržavaju kaznu u zatvorima nemaju pravo da glasaju; kao ni zatvorenici u Lihtenštajnu.

F. Relevantna sudska praksa u drugim državama

1. Kanada

35. Vrhovni sud Kanade je 1992. godine jednoglasno odbio zakonsku odredbu koja zabranjuje svim zatvorenicima da glasaju (vidi *Sauvé v. Canada* (br. 1), pomenuto gore). Date su izmene kojima se zabrana ograničava na zatvorenike koji izdržavaju kaznu od dve i više godine zatvora. Savezni apelacioni sud je potvrdio ovu odredbu. Međutim, posle odluke odeljenja Višeg suda [UK] u ovom slučaju, Vrhovni sud je 31. oktobra 2002. godine u predmetu *Sauvé v. the Attorney General of Canada* (br. 2) odlučio s pet glasova za i četiri glasa protiv da je član 51 (e) kanadskog Zakona o izborima iz 1985. godine, koji je svakom licu koje izdržava kaznu od dve ili više godina zatvora u kaznenoj instituciji uskraćivao pravo glasa, neustavan jer se njime krše članovi 1 i 3 Kanadske povelje o pravima i slobodama, koja predviđa:

„1. Kanadskom poveljom o pravima i slobodama zajamčena su prava i slobode koje ona predviđa a podležu samo onim razumnim ograničenjima koje propisuje zakon i koja se mogu očigledno opravdati u slobodnom i demokratskom društvu.“

-
- 8 Pravo glasa je uskraćeno onim zatvorenicima koji su osuđeni na kaznu dužu od godinu dana zatvora i ako su to krivično delo učinili s umišljajem.
 - 9 Ograničavanje glasanja se odnosi na zatvorenike koji su optuženi za ozbiljno kršenje međunarodnog prava ili ako su osuđeni od strane međunarodnog suda.
 - 10 Zatvorenici mogu da glasaju ako im sud odobri to pravo.
 - 11 Ograničenja se odnose na zatvorenike koji su osuđeni na kaznu dužu od deset godina zatvora, dok doživotna kazna zatvora povlači trajno lišavanje prava glasa. Za kazne zatvora od godinu do deset godina zatvora, sud može uskratiti pravo glasa na period od godinu do pet godina onda kada je ponašanje zatvorenika moralno izopačeno.
 - 12 Zatvorenici osuđeni zbog teških krivičnih dela kao i oni koji su bankrotirali i koji su osuđeni na kaznu zatvora od pet ili više godina, automatski gube pravo glasa, dok je sitnijim prestupnicima kojima je zabranjeno vršenje javnih funkcija gube ovo pravo u skladu s odlukom sudije koji u tom pogledu ima diskreciono pravo.
 - 13 Osim ako sud koji izriče presudu uskrati građanska prava kao deo izrečene kazne.
 - 14 Zatvorenici koji su osuđeni zbog nekog teškog krivičnog dela gube pravo da glasaju.
 - 15 Sud može uskratiti pravo glasa, iako se to retko dešava i verovatno je ograničeno na slučajeve izdaje i slučajeve vezane za nacionalnu bezbednost.
 - 16 Zatvorenici koji su osuđeni na zatvorsku kaznu od tri i više godine zatvora u slučajevima kada je krivično delo veoma ozbiljno mogu izgubiti pravo glasa.
 - 17 Osim ako sudija koji izriče presudu ne uskrati pravo glasa što se dešava veoma retko.

„3. Svaki građanin Kanade ima pravo da glasa na izborima za članove Donjeg doma ili zakonodavne skupštine i da se kandiduje za članstvo u njima.“

36. Mišljenje većine koje je dao predsednik Vrhovnog suda MekLahlin smatra da je pravo glasa od fundamentalnog značaja za njihovu demokratiju i vladavinu prava i da se ne može tek tako ukinuti. Ograničenja ovog prava ne zahtevaju priklanjanje već pomno razmatranje. Većina je smatrala da Država nije uspjela da utvrdi određene probleme koji su iziskivali uskraćivanje prava glasa i da mera nije zadovoljila kriterijum srazmernosti, naročito jer Država nije ustanovila racionalnu vezu između uskraćivanja prava glasa i navedenih ciljeva.

U pogledu cilja promovisanja građanske odgovornosti i poštovanja zakona, uskraćivanje prava glasa zatvorenicima bi pre poslalo poruku kojom se podriiva poštovanje zakona i demokratije nego što naglašava te vrednosti. Legitimitet zakona i obaveza da se poštuje zakon direktno proističe iz prava svakog građanina da glasa. Uskraćivanje prava glasa zatvorenicima bi značilo gubitak veoma važnog sredstva kojim se oni uče demokratskim vrednostima i društvenoj odgovornosti i bilo bi protivno demokratskim načelima inkluzivnosti, jednakosti, i građanske participacije i nedosledno je s poštovanjem dostojanstva svake osobe što je u srži kanadske demokratije i Povelje.

U pogledu drugog cilja koji se odnosi na izricanje odgovarajuće kazne, postojalo je mišljenje da Država nije ponudila uverljivu teoriju o tome zašto bi trebalo dozvoliti uskraćivanje jednog fundamentalnog demokratskog prava kao vid kazne države. Niti se to može smatrati legitimnim oblikom kažnjavanja budući da je ono proizvoljno – ono nije primereno delima i okolnostima svakog pojedinačnog počinitelja krivičnog dela i neznatno je vezano za samo prestupnikovo krivično delo – i nema valjanu krivično-pravnu svrhu, budući da ni iskustvo niti zdrav razum ne idu u prilog tvrdnji da lišavanje prava glasa pomaže u odvraćanju od krivičnih dela ili rehabilitaciji kriminalaca.

37. Mišljenje manjine, koje je dao sudija Gontije (*Gonthier*), smatra da su ciljevi mere nužni i ozbiljni i da su zasnovani na opravdanoj i racionalnoj socijalnoj ili političkoj filozofiji. Prvi cilj, koji se odnosi na povećanje stepena građanske odgovornosti i poštovanje vladavine zakona, vezan je za promovisanje dobrog građanskog vladanja. Socijalno odbacivanje ozbiljnih krivičnih dela odražava moralno stanovište koje štiti socijalni ugovor i vladavinu prava i ističe značaj veze između pojedinaca i zajednice. „Promovisanje građanske odgovornosti“ može biti apstraktno ili simbolično, ali i simbolični ili apstraktni ciljevi mogu biti sami po sebi valjani i njihov značaj ne bi trebalo umanjivati samo zato što je simboličan. U pogledu drugog cilja koji se odnosi na naglašavanje opštih ciljeva krivične sankcije, ta mera je očigledno imala kazneni aspekt praćen funkcijom osvete. To je bio valjani cilj u čije ime je Parlament mogao da stvori odgovarajuće sankcije i kazne za ozbiljna krivična dela. Lišavanje prava glasa jeste građansko onesposobljavanje koje proističe iz krivične presude. Ono je takođe bilo i srazmerno, budući da je mera racionalno povezana s ciljevima i pažljivo skrojena kako bi se primenila na počinioc teških krivičnih dela. Lišavanje prava glasa počinioca teških krivičnih dela služi kao poruka koja je upućena i zajednici i

samim počiniocima da zajednica neće tolerisati ozbiljne kriminalne aktivnosti. Društvo bi, u tom slučaju, moglo da se odluči da privremeno uskrati pravo glasa počiniocima teških krivičnih dela kako bi naglasilo činjenicu da insistira na građanskoj odgovornosti i poštovanju vladavine prava kao na ciljevima kojima vredi težiti, i koji su preduslovi za demokratsku participaciju. Manjina se osvrnula na potrebu poštovanja granica koje nameće Parlament i na potrebu da se ima sluha za činjenicu da je moguće da postoji mnogo opravdanih i racionalnih ravnoteža.

2. Južna Afrika

38. U predmetu *August and Another v. Electoral Commission and Others* (CCT8/99: 1999 (3) SA 1), Ustavni sud Južne Afrike je 1. aprila 1999. godine razmotrio predstavku zatvorenika kojom se traži od Suda da izda izjavu i nalog Izornoj komisiji koja treba da preduzme mere koje bi omogućile njima i drugim zatvorenima da se upišu u birački spisak i da glasaju dok su u zatvoru. Napomenuto je da je prema Ustavu Južne Afrike, pravo svakog odraslog građanina da glasa na izborima za zakonodavna tela određeno u bezuslovnom smislu i podvlači značaj tog prava:

„Univerzalnost prava glasa je značajna ne samo zarad stanja nacionalnog jedinstva i demokratije. Glas svakog pojedinačnog građanina jeste znak dostojanstva i ličnosti. On doslovno kaže da je svaki pojedinac važan.“

39. Ustavni sud je zaključio da pravo glasa po svojoj prirodi nameće pozitivne obaveze zakonodavnoj i izvršnoj vlasti i da se Zakon o izborima mora tumačiti na takav način da se ustavnim izjavama, garancijama i odgovornostima da pravno dejstvo. Kaže se da se u mnogim demokratskim društvima nekim kategorijama zatvorenika onemogućava pravo glasa. Iako nema sličnih odredbi u Ustavu, priznaje se da se ograničenja mogu primeniti na ostvarivanje osnovnih prava, pod uslovom da su ona, između ostalog, razumna i opravdana. Pitanje da li bi zakonski propisi koji onemogućavaju zatvorenima da glasaju bili prema Ustavu opravdani, nije pokrenuto tokom postupka i naglašeno je da presudu ne treba tumačiti u smislu da sprečava Parlament da oduzme pravo glasa određenim kategorijama zatvorenika. U odsustvu takvih zakonskih propisa, zatvorenici imaju ustavno pravo da glasaju pa ni Izborna komisija niti Ustavni sud ne bi imali ta ovlašćenja koja im omogućavaju da im oduzmu pravo glasa. Zaključuje se da je Komisija obavezna da uredi stvari tako da bi zatvorenici mogli da glasaju.

PRAVO

I. NAVODNA POVREDA ČLANA 3 PROTOKOLA BR. 1

40. Podnosilac predstavke se žalio da mu je oduzeto pravo glasa. Pozvao se na član 3 Protokola br. 1 koji predviđa:

„Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovom koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tela.“

A. *Presuda veća*

41. Veće je utvrdilo da je izuzeće od glasanja osuđenih lica nesrazmerno. Veće je uzelo u obzir činjenicu da je to velikoj grupi ljudi oduzelo pravo glasa; da je primenjeno automatski bez obzira na dužinu trajanja zatvorske kazne ili težine krivičnog dela; i da su rezultati proizvoljni i nepravilni, u zavisnosti od vremena održavanja izbora. Veće je dalje primetilo da što se tiče toga da se isključivanje od glasanja smatra delom zatvorenikove kazne, nema logičnog opravdanja da se to isključenje nastavlja u slučaju ovog podnosioca predstavke, koji je odslužio onaj deo kazne koji je vezan za retribuciju za počinjeno krivično delo i za odvracanje od krivičnih dela. Veće zaključuje u stavu 51:

„Sud prihvata da je ovo oblast u kojoj nacionalnim zakonodavnim vlastima treba dati široko polje slobodne procene prilikom utvrđivanja da li zabranjivanje prava glasa zatvorenima u moderno vreme još uvek može da se opravda i ako može, šta treba učiniti da bi se postigla pravična ravnoteža. Naročito su zakonodavne vlasti te koje bi trebalo da odlučuju o tome da li bi ograničavanje prava na glasanje trebalo urediti prema određenim krivičnim delima ili prema krivičnim delima po njihovoj težini, ili bi na primer, sudu koji izriče presudu trebalo ostaviti diskreciono pravo da donese konačnu odluku da li će neko osuđeno lice lišiti prava glasa ili ne. Sud želi da primeti da nema dokaza da su zakonodavne vlasti u Ujedinjenom Kraljevstvu bilo kada pokušale da odmere suprotstavljene interese niti da procene srazmernost zabrane budući da to ima uticaj na osuđena lica. Međutim, ne može prihvatiti da apsolutna zabrana glasanja svakom zatvoreniku koji izdržava kaznu zatvora pod bilo kojim uslovima, spada u prihvatljivo polje slobodne procene. Podnosilac predstavke je u ovom slučaju izgubio pravo glasa kao posledicu nametanja automatske i *blanco* zabrane prava glasa zatvorenima i stoga može tvrditi da je bio žrtva takve mere. Sud ne može da nagađa da li bi podnosilac predstavke i dalje bio lišen prava glasa čak i da je zatvorenima bila nametnuta nešto ograničenija zabrana prava glasa, koja bi bila u skladu s uslovima iz člana 3 Protokola br. 1.“

B. *Podnesci stranaka*

1. Podnosilac predstavke

42. Podnosilac predstavke je usvojio uslove iz presude veća, tvrdeći da navodi Države da bi bila potrebna radikalna revizija zakona mnogih država ugovornica, pogrešno shvaćena budući da je presuda bila zasnovana na specifičnoj situaciji u Ujedinjenom Kraljevstvu i usmerena na *blanco* oduzimanje prava glasa osuđenim licima koje nije proisteklo iz obrazložene i na pravi način opravdane odluke donete posle iscrpne debate, već iz poštovanja istorijske tradicije. On je takođe odbacio argument da veće nije dalo odgovarajuću težinu polju slobodne procene, tvrdeći da taj koncept ima malo značaja za činjenice u ovom slučaju.

43. Podnosilac predstavke je naglasio da je postojala pretpostavka koja je išla u korist lišavanja prava glasa, što je bilo u skladu s osnovnom prirodom demokratije. To nije privilegija, kao što se ponekad tvrdilo, čak ni za zatvorenike, koji su i dalje uživali svoja nepovrediva prava od kojih se moglo odstupiti

samo u vanrednim okolnostima. Zabranom glasanja se nije težilo bilo kakvom legitimnom cilju. Zakonodavne vlasti su vrlo malo ili nimalo nisu razmišljale o oduzimanju prava glasa zatvorenima, pošto je Zakon iz 1983. godine bio konsolidujući zakon koji je usvojen bez rasprave; niti se bilo kakva iscrpna rasprava vodila tokom donošenja Zakona iz 2000. godine. Domaći sud se nije bavio ni ispitivanjem zakonitosti zabrane već je o predmetu podnosioca predstavke odlučivao na osnovu poštovanja prema Parlamentu.

44. Razlog na koji se oslanjalo u Parlamentu jeste taj da se lišavanje prava glasa osuđenih zatvorenika smatralo sastavnim delom njegove kazne. Podnosilac predstavke je međutim, osporavao to da kazna može legitimno da ukloni i druga osnovna prava osim prava na slobodu i tvrdio da je to nedosledno s rehabilitacijom kao proklamovanim ciljem zatvora. Nema dokaza da se zabranom težilo postizanju navedenih ciljeva niti se pokazalo da postoji bilo kakva veza između prava glasa i suzbijanja kriminala ili poštovanja vladavine prava. Većina građana i sudova nije uopšte bila svesna da gubitak glasačkog prava prati izricanje kazne zatvora. Navedeni cilj poboljšanja građanske odgovornosti je pokrenut *ex post facto* i prema njemu se treba odnositi s oprezom. Zaista, podnosilac predstavke je tvrdio da je zabrana uklonila građansku odgovornost i smanjila poštovanje prema vladavini zakona, i na taj način još više otuđila zatvorenike od društva.

45. *Blanco* zabrana je takođe bila i nesrazmerna, proizvoljna i nanela je štetu samoj suštini prava. Nije bila ni u kakvoj vezi s prirodom niti ozbiljnošću počinjenog krivičnog dela i varirala je po tome kakav je efekat imala na zatvorenike u zavisnosti od toga da li se njihov boravak u zatvoru poklapao s održavanjem izbora. Ona je potencijalno lišila značajan deo populacije (preko 48.000) mogućnosti da izraze svoje mišljenje ili mogućnosti da ospore, putem izbora, kaznenu politiku koja utiče na njih. Uz to, podnosilac predstavke je tvrdio da budući da je on zatvorenik kojem je istekao obavezni deo zatvorske kazne, kazneni element njegove kazne je istekao i on je u zatvoru i dalje bio zadržan zbog rizika koji on predstavlja po društvo, a u tom slučaju kažnjavanje više ne bi moglo da posluži kao opravdanje. On je ukazao na nedavno uvedenu kaznu zatvora na „intervale“ tokom koje lice može da glasa za vreme vremenskog perioda koji provodi na slobodi u zajednici, a dok je u zatvoru ne može da glasa, i da ona podriva takozvane ciljeve sprečavanja drugih osuđenih lica da glasaju.

46. On se dalje pozvao na jedan trend koji postoji u Kanadi, Južnoj Africi i različitim evropskim zemljama davanja glasa zatvorenima, tvrdeći da osamnaest država ne primenjuju zabranu glasanja dok u osam drugih zemalja postoji samo delimična ili tačno određena zabrana glasanja. Zaključio je da nema uverljivih razloga, osim kažnjavanja, za uskraćivanje prava glasa osuđenim licima i da ova dodatna sankcija nije u skladu s idejom da kazna zatvora predstavlja lišenje slobode i da zatvorenik njome ne gubi ni jedno drugo osnovno pravo osim ako to ne iziskuju neki drugi razlozi, na primer, bezbednost. Po njegovom mišljenju, zabrana se naprosto bavi moralnim sudom i neprihvatljivo je, isto kao što je to da izabrani biraju svoje birače, da pravo glasa podleže moralnom sudu koji nameću one osobe koje su izabrane na izborima.

2. Država

47. Država tvrdi da prema članu 3 Protokola br. 1 pravo glasa nije apsolutno i da treba dati široko polje slobodne procene državama ugovornicama prilikom utvrđivanja uslova pod kojim se koristi pravo glasa. Država smatra da presuda veća nije dovoljno uvažila ovaj razlog. Po njenom mišljenju, pogrešno se smatra da je zakon o pravu glasa zatvorenika proizvod slepog poštovanje istorijske tradicije. Tvrdi da se takva politika sledila dugi niz godina s eksplicitnim odobrenjem Parlamenta, a najnoviji primer je i Zakon o izborima iz 2000. godine, koji je praćen izjavom o usklađenosti sa Zakonom o ljudskim pravima. Veće takođe nije dovoljno obratilo pažnju na velike razlike koje postoje između država ugovornica po pitanju da zatvorenici glasaju na izborima, koje se kreću od toga da zabrane nema pa sve do zabrane koja traje i posle isteka kazne. U nekih trinaest zemalja zatvorenici je onemogućeno da glasaju. Postoje i različiti pristupi koje imaju demokratske zemlje van Evrope. Presuda veća nije dosledna ustaljenom pristupom koji tom pitanju imaju organi Konvencije i nije bilo prethodnih nagoveštaja da će biti problema s onom vrstom zabrane koju je usvojilo Ujedinjeno Kraljevstvo.

48. Uz to, ovo pitanje su u potpunosti razmotrili domaći sudovi primenjujući načela Konvencije u skladu sa Zakonom o ljudskim pravima iz 1998. godine, ali veće i pored toga nije obratilo pažnju na ovu činjenicu već se usredsredilo na stanovišta suda u drugoj zemlji (vidi predmet *Sauvé (br. 2)*, naveden gore u stavovima 35–37). Što se tiče kanadskog predsedana, ukazano je da je u predmetu *Sauvé (br. 2)* odluka doneta neznatnom većinom od pet glasova prema četiri, da se ticao zakona koji se razlikuje i po tekstu i po strukturi i koji su tumačili domaći sudovi za koje doktrina polja slobodne procene ne važi i da je postojalo snažno neslaganje koje je više u skladu sa sudskom praksom organa Konvencije. Predmet iz Južne Afrike (*August and Another*, koji je pomenut gore u stavovima 38–39) nije relevantan budući da se odnosi na praktične prepreke glasanju, a ne na zakonske zabrane.

49. Država takođe smatra da je veće pogrešilo prilikom procene usklađenosti nacionalnog prava *in abstracto*, prenebregnuvši da u pogledu činjenica u ovom predmetu, ako bi Ujedinjeno Kraljevstvo izvršilo reformu zakona i izdalo zabranu samo onim licima koja su počinila najteža krivična dela, podnosilac predstave, koji je osuđen zbog krivičnog dela ubistva na doživotnu kaznu zatvora, bi i dalje podlegao zabrani. Stoga, utvrđivanje povrede je bio iznenađujući, a mnogim ljudima i uvredljiv ishod. Veće je uz to i pogrešno navelo broj zatvorenika kojima je oduzeto pravo glasa, uključujući i one koji su bili u pritvoru i koji nisu time bili pogođeni.

50. Država tvrdi da je diskvalifikacija u ovom slučaju težila međusobno isprepletanim legitimnim ciljevima sprečavanja krivičnih dela i kažnjavanja počinioca krivičnih dela i poboljšanja građanske odgovornosti i poštovanja vladavine zakona lišavajući prava one koji su prekršili osnovna pravila društva da odlučuju o načinu na koji se ta pravila stvaraju tokom trajanja njihove kazne. Osuđena lica su prekršila društveni ugovor i može se smatrati da su time (privremeno) izgu-

bila pravo da učestvuju u upravljanju zemljom. Preporuka Saveta Evrope, koja se odnosi na postupanje sa zatvorenicima na izdržavanju doživotne kazne zatvora na koju se poziva AIRE Centar [kao zainteresovana strana], nije obavezujuća i ne pominje glasanje, i u svakom slučaju zakonski propisi nisu neusklađeni s njegovim načelima.

51. Mera je takođe bila srazmerna budući da se ticala samo onih koji su bili osuđeni za krivična dela koja su dovoljno teška, u pojedinačnim okolnostima, da odmah zahtevaju kaznu zatvora, a u koje ne spadaju ona lica koja su osuđena na novčanu kaznu, uslovnim kaznama, kaznom društveno korisnog rada ili kaznom zbog nepoštovanja suda kao i kaznom za neplaćanje novčanih kazni i zatvorenci u pritvoru. Štaviše, čim zatvorenicima prestane pritvor, uklanja se i pravna nemogućnost. Trajanje prema tome određuje sud prilikom izricanja presude.

52. U pogledu navodnih proizvoljnih efekata, Država je tvrdila da se, osim u slučaju da Sud smatra da u ovom kontekstu uopšte nema polja slobodne procene, mora prihvatiti to da crtu ipak negde treba povući. Konačno, uticaj na ovog dotičnog podnosioca predstavke nije bio nesrazmeran budući da mu je izrečena doživotna kazna zatvora i da u svakom slučaju ne bi imao koristi od zabrane koja nije opšte prirode, kao što je slučaj u Austriji, i koja pogađa ona lica koja su osuđena na kaznu zatvora dužu od godinu dana. U zaključku je izražena zabrinutost u pogledu toga što veće nije dalo bilo kakvo objašnjenje vezano za korake koje bi Ujedinjeno Kraljevstvo trebalo da preduzme kako bi njegov režim bio usklađen sa članom 3 Protokola br. 1 i pozvao da u interesu pravne izvesnosti, države ugovornice dobiju detaljna smernice.

3. Treće strane

53. Fond za reformu zatvora (*Prison Reform Trust* (PRT)) – dobrovoljna organizacija koja se bavi pitanjima reforme zatvorskog sistema tvrdi da je oduzimanje prava glasa zatvorenicima ostatak prošlosti iz devetnaestog veka koji vodi poreklo od Zakona o gubitku prava glasa iz 1870. godine čiji se koreni nalaze u ideji o građanskoj smrti. PRT tvrdi da je isključivanje iz društva glavni uzrok kriminala i ponovnog izvršenja krivičnih dela, i da je zabrana glasanja štetna po ideju rehabilitacije i građanske odgovornosti zato što još više isključuje one koji se već nalaze na marginama društva i dodatno ih izoluje od zajednice u koju će se oni po puštanju iz zatvora vratiti. Ta mera niti odvrća od kriminala niti ima dejstvo odgovarajuće kazne. Nedavno pokrenuta kampanja za vraćanje prava glasa zatvorenicima, je dobila podršku svih partija a tu ideju podržavaju i anglikanska i katolička crkva, grupe koje se bave kaznenom reformom kao sadašnji i nekadašnji Glavni inspektor za zatvore u Engleskoj i Velsu, predsednik Udruženja upravnika zatvora kao i mnogi viši rukovodioci iz Uprave zatvorskih ustanova.

54. AIRE centar je istakao preporuku Saveta Evrope u pogledu postupanja uprava zatvora sa zatvornicima koji služe doživotnu kaznu zatvora i onima koji služe duge zatvorske kazne (vidi gore stavove 29–31), a koje za cilj imaju da državama članicama daju smernice u borbi protiv negativnih efekata dugoročnog

boravka u zatvoru i u pripremi zatvorenika za život u zajednici posle izlaska iz zatvora. Centar se pozvao na tri načela sadržana u preporuci: „načelo normalizacije“, „načelo odgovornosti“ i „načelo individualizacije“ (vidi gore stav 31). Smatra da, iako nema izričitog pominjanja prava zatvorenika da glasaju, ova načela podržavaju davanje prava glasa zatvorenicima tako što neguju njihovu vezu s društvom, podižući im svest o njihovom udelu u društvu i uzimajući u obzir njihove individualne okolnosti i karakteristike.

55. Država Letonija je zabrinuta zbog mogućnosti da presuda veća može imati horizontalan efekat na ostale zemlje koje zatvorenicima nameću *blanco* zabranu glasanja na izborima. Tvrdi da, u ovom slučaju, države treba da dobiju široko polje slobodne procene, posebno uzimajući u obzir istorijsku i političku evoluciju zemlje i da Sud nije nadležan da stanovište jedne demokratske zemlje zameni svojim vezano za to šta je u najboljem interesu demokratije. Po njenom mišljenju, veće nije obratilo dovoljno pažnje na preventivni aspekt zabrane glasanja, naime u opštem smislu borbe protiv kriminaliteta i izbegavanja situacija u kojima bi neko ko je počinio ozbiljno krivično delo mogao da učestvuje u procesu donošenja odluka koji bi kao posledicu imao dolazak na vlasti nekog pojedinca ili grupa koje su na neki način povezane s kriminalnim strukturama. Štaviše, veće ne uviđa da se u modernim sistemima krivičnog pravosuđa kazna zatvora koristi kao krajnje sredstvo i da iako je zabrana glasanja automatska, ona je ipak povezana s procenom samog krivičnog dela i ličnosti zatvorenika.

B. Ocena Suda

1. Opšta načela

56. Član 3 Protokola br. 1 se na prvi pogled čini različitim od ostalih prava koja se garantuju Konvencijom i protokolima budući da je sročen u smislu da Visoke strane ugovornice imaju obavezu da održavaju izbore koji omogućavaju slobodno izražavanje mišljenja ljudi a ne u smislu nekog posebnog prava ili slobode.

57. Međutim, pošto je razmotrio *travaux préparatoires* člana 3 Protokola br. 1 i tumačenje odredbe u kontekstu Konvencije u celini, Sud je utvrdio da on garantuje pojedinačna prava, uključujući i pravo glasa i pravo kandidovanja na izborima (vidi presudu od 2. marta 1987. godne u predmetu *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*, Series A No. 113, str. 22–23, st. 46–51). Zaista, smatralo se da je jedinstvena jezička formulacija imala za cilj da dâ veću ozbiljnost obavezama država ugovornica i da naglasi da je to područje gde one imaju obavezu da preduzmu pozitivne mere za razliku od toga da se samo uzdrže od mešanja (*ibid*, stav 50).

58. Sud je često imao priliku da naglasi značaj demokratskih načela na kojima počiva tumačenje i primena Konvencije (vidi, između ostalih izvora, *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*, presuda od 30. januara 1998. godine, *Reports of Judgments and Decisions*, 1998–I, str. 21–22, st. 45), i koristi ovu priliku da naglasi da su prava garantovana članom 3 Protokola br.

1 od ključnog značaja za uspostavljanje i održavanje osnova jedne efikasne i smislene demokratije kojom upravlja vladavina prava (vidi takođe značaj ovih prava kako su priznata na međunarodnom nivou u „Relevantnim međunarodnim ugovorima“, gore stavovi 26–39).

59. Kao što je podnosilac predstavke istakao, pravo glasa nije privilegija. U dvadeset i prvom veku, pretpostavka u demokratskoj državi mora da bude u korist inkluzije, kao što to na primer, pokazuje parlamentarna istorija Ujedinjenog Kraljevstva i drugih zemalja u kojima je pravo glasa tokom vekova postepeno proširivano s odabranog pojedinca, elitnih grupacija ili delova stanovništva uz saglasnost onih na vlasti. Opšte pravo glasa je postalo osnovno načelo (vidi predmet *Mathieu-Mohin and Clerfayt*, gore naveden, str. 23, st. 51, navodi predmet *X v. Germany*, br. 2728/66, odluka Komisije od 6. oktobra 1967. godine, *Collection 25*, str. 38–41).

60. I pored toga, prava garantovana članom 3 Protokola br. 1 nisu apsolutna. Ima prostora za implicirana ograničenja i državama ugovornicama se u ovoj sferi mora dati polje slobodne procene.

61. Mnogo se raspravljalo o širini tog polja slobodne procene u ovom predmetu. Sud potvrđuje da je polje slobodne procene u ovoj oblasti široko (vidi gore citirani predmet *Mathieu-Mohin and Clerfayt*, str. 23, st. 52, i nedavno, *Matthews v. the United Kingdom* [GC], br. 24833/94, st. 63, ECHR 1999–I; vidi takođe predmet *Labita v. Italy* [GC], br. 26772/95, st. 201, ECHR 2000–IV i *Podkolzina v. Latvia*, br. 46726/99, st. 33, ECHR 2002–II). Postoji mnogo načina da se organizuju i vode izborni sistemi a postoje i mnoge razlike, između ostalog, u pogledu istorijskog razvoja, kulturne raznolikosti i političke misli u okviru Evrope i na svakoj od država ugovornica je da to uključe u svoju demokratsku viziju.

62. Međutim, na Sudu je da utvrdi kao poslednje sredstvo, da li su zahtevi iz člana 3 Protokola br. 1 ispunjeni; Sud mora da se uveri da uslovi ne sužavaju pravo o kojem je reč u tolikoj meri da nanese štetu samoj njegovoj suštini i liše ga efektivnosti; da su oni uvedeni u funkciji postizanja legitimnog cilja; i da upotrebljena sredstva nisu nesrazmerna (vidi predmet *Mathieu-Mohin and Clerfayt*, str. 23, st. 52). Naročito, da bilo koji postavljeni uslovi ne smeju guštiti pravo na slobodno izražavanje ljudi prilikom izbora zakonodavnih vlasti – drugim rečima, oni moraju da odražavaju nameru ili da joj ne budu suprotni, koja za cilj ima održavanje integriteta i efektivnosti izborne procedure koja za cilj ima da utvrdi želju ljudi kroz opšte pravo glasa. Na primer, može se predvideti najniža starosna granica da bi se obezbedila zrelost onih koji učestvuju u izbornom procesu ili u nekim slučajevima, mogućnost glasanja se može vezati za neki kriterijum, kao što je mesto stanovanja, kako bi se odredili oni koji imaju dovoljno kontinuirane ili bliske veze s određenom zemljom ili su zainteresovani za tu zemlju o kojoj je reč (vidi predmet *Hilbe v. Liechtenstein* (odl.), br. 31981/96, ECHR 1999–VI i *Melnichenko v. Ukraine*, br. 17707/02, st. 56, ECHR 2004–X). Svako udaljavanje od načela opšteg prava glasa može da podrije demokratsku validnost zakonodavnih vlasti koje se na taj način biraju i zakone koje donose. Isključivanje bilo koje

grupe ili kategorije opšte populacije mora se shodno tome pomiriti s ciljevima koji su u osnovi člana 3 Protokola br. 1 (vidi, *mutatis mutandis*, *Aziz v. Cyprus*, br. 69949/01, st. 28, ECHR 2004–V).

2. Zatvorenici

63. Ovaj predmet ističe status prava glasa osuđenih lica koja borave u zatvoru.

64. U sudskoj praksi organa Konvencije su se, u prošlosti, prihvatila različita ograničenja za neka osuđena lica.

65. U nekim ranijim slučajevima, Komisija je smatrala da zakonodavni organi mogu slobodno da oduzimaju prava zatvorenicima koji su osuđeni za „ponašanje koje ne priliči građaninu“ (teška zloupotreba u javnom životu tokom Drugog svetskog rata) i licu koje je osuđeno na zatvorsku kaznu od osam meseci zbog odbijanja da se javi u vojsku, pri čemu se pominjao koncept sramote koji određene presude povlače za sobom tokom određenog vremenskog perioda i koje zakonodavni organi mogu uzeti u obzir u pogledu ostvarivanja političkih prava (vidi predmet *X. v. the Netherlands*, br. 6573/74, odluka Komisije od 19. decembra 1974. godine, *Decisions and Reports* (DR) 1, str. 87, i *H. v. the Netherlands*, br. 9914/82, odluka Komisije od 4. jula 1983. godine, DR 33, str. 246). U predmetu *Patrick Holland v. Ireland* (br. 24827/94, odluka Komisije od 14. aprila 1998. godine, DR 93–A, str. 15), u kojem je podnosilac predstavke, koji je bio osuđen na sedam godina zatvora zbog posedovanja eksploziva, a pošto nije bilo odredbe koja dozvoljava zatvoreniku na izdržavanju kazne da glasa u zatvoru, bio *de facto* lišen prava glasa, Komisija je utvrdila da suspenzija prava glasa nije onemogućila slobodu izražavanja mišljenja ljudi prilikom izbora zakonodavnih organa vlasti i ne može se smatrati proizvoljnom u okolnostima tog slučaja.

66. Sam Sud je odbacio pritužbe o zabrani koju je izrekao sudija, na glasanje za poslanika u Parlamentu koji je bio osuđen zbog krivičnog dela fiskalne prevare i osuđen je na tri godine zatvora s dodatnom kaznom zabrane vršenja javnih funkcija na dve godine (vidi predmet *M. D. U. v. Italy* (odl.), br. 58540/00, 28. januar 2003. godine).

67. Država je tvrdila da presuda veća kojom je utvrđena povreda u pogledu zabrane izrečene ovom podnosiocu predstavke – zatvoreniku koji je osuđen na doživotnu kaznu zatvora – predstavlja neočekivano poništenje smisla gore navedenih predmeta.

68. Ovo je, međutim, prvi put da je Sud imao prilike da razmotri jedno opšte i automatsko lišavanje prava glasa osuđenih zatvorenika. Sud zapaža da se u predmetu *Patrick Holland* (navedenom gore), slučaj koji je po činjenicama najbliži ovoj predstavki, Komisija ograničila samo na pitanje da li je zabrana bila proizvoljna i nije obratila pažnju na ostale elemente testa koji je Sud postavio u predmetu *Mathieu-Mohin and Clerfayt* (vidi gore), naime, legitimitet cilja i srazmernost mere. Usled toga, Sud ne može odluci dati odlučujuću težinu. Zaključak veća da je došlo do povrede nije, stoga, bio suprotan prethodnoj presudi Suda;

naprotiv, veće je pokušalo da primeni presedan iz slučaja *Mathieu-Mohin and Clerfayt* na činjenice koje su se pred njim nalazile.

69. U ovom slučaju, Sud započinje time što podvlači da zatvorenici uopšteno i dalje uživaju sva osnovna prava i slobode koje su garantovane Konvencijom osim prava na slobodu, kada zakonito izrečeni pritvor izričito spada u delokrug člana 5 Konvencije. Na primer, zatvorenici se ne mogu zlostavljati, izložiti neljudskom ili ponižavajućem kažnjavanju ili uslovima koji se kose sa članom 3 Konvencije (vidi, između brojnih drugih izvora, *Kalashnikov v. Russia*, br. 47095/99, ECHR 2002–VI, i *Van der Ven v. the Netherlands*, br. 50901/99, ECHR 2003–II); oni i dalje uživaju pravo poštovanja porodičnog života (*Ploski v. Poland*, br. 26761/95, 12. novembra 2002. godine, i *H. v. the United Kingdom*, br. 9054/80, odluka Komisije od 8. oktobra 1982. godine, DR 30, str. 113); pravo na slobodu izražavanja (*Yankov v. Bulgaria*, br. 39084/97, st. 126–45, ECHR 2003–XII, i *T. v. the United Kingdom*, br. 8231/78, izveštaj Komisije od 12. oktobra 1983. godine, DR 49, str. 5, st. 44–84); pravo da upražnjavaju svoju veroispovest (*Poltoratskiy v. Ukraine*, br. 38812/97, st. 167–71, ECHR 2003–V); pravo na efektivan pristup advokatu ili sudu za potrebe člana 6 (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, presuda od 28. juna 1984. godine, Series A No. 80, i *Golder v. the United Kingdom*, presuda od 21. februara 1975. godine, Series A No. 18); pravo na poštovanje prepiske (*Silver and Others v. the United Kingdom*, presuda od 25. marta 1983. godine, Series A No. 61); i pravo na sklapanje braka (*Hamer v. the United Kingdom*, br. 7114/75, izveštaj Komisije od 13. decembra 1979. godine, DR 24, str. 5 i *Draper v. the United Kingdom*, br. 8186/78, izveštaj Komisije od 10. jula 1980. godine, DR 24, str. 72). Bilo koja ograničenja ovih prava moraju biti opravdana, iako se takva opravdanja lako mogu naći u razlozima bezbednosti, naročito radi sprečavanja kriminala i nereda, koji neizbežno proističu iz okolnosti koje su vezane za boravak u zatvoru (vidi, na primer, *Silver and Others*, gore naveden, str. 38–41, st. 99–105, u kojem je široka zabrana prava zatvorenika na dopisivanje bila u suprotnosti sa članom 8, ali zaustavljanje određenih pisama koja sadrže pretnje ili druge nepoželjne izjave je opravdano u interesu sprečavanja nereda ili kriminalnih radnji).

70. Stoga se i ne postavlja pitanje o tome da li zatvorenik gubi svoja prava prema Konvenciji samo zbog svog statusa lica koje je lišeno slobode posle izricanja kazne zatvora. Niti prema Konvenciji postoji prostora, u kojoj su tolerancija i širokogrudosti priznati zaštitni znaci demokratskog društva, za automatsko lišavanje prava glasa samo na osnovu onoga što može biti uvredljivo za javnost.

71. Ovaj standard tolerancije ne sprečava demokratsko društvo da preduzme korake kako bi se zaštitilo od aktivnosti koje za cilj imaju uništenje prava ili sloboda zacrtanih Konvencijom. Član 3 Protokola br. 1, koji pojedincu garantuje mogućnost da utiče na sastav zakonodavne vlasti, dakle ne isključuje mogućnost da ograničenje izbornog prava bude izrečeno osobi koja je, na primer, izvršila ozbiljnu zloupotrebu javne funkcije ili čije ponašanje je pretilo da ugrozi vladavinu prava ili demokratske temelje (vidi gore, na primer, *X. v. the Netherlands*, *mutatis mutandis*, *Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands*, br. 8348/78 i

8406/79, odluka Komisije od 11. oktobra 1979. godine, DR 18, str. 187, u kojima je Komisija proglasila neprihvatljivim dve predstavke vezane za odbijanje da se podnosiocima predstavke, koji su bili vođe jedne zabranjene organizacije koju su odlikovali rasizam i ksenofobija, dozvoli da se kandiduju na izborima). Za strogom merom lišavanja prava glasa ne može se, međutim, posezati olako i načelo srazmernosti zahteva postojanje jasne i dovoljne veze između sankcije i ponašanja i okolnosti koje su vezane za osobu o kojoj je reč. U vezi s preporukom Venecijanske komisije, Sud konstatuje da se uskraćivanje političkih prava treba sprovesti samo izričitom pravosudnom odlukom (vidi gore stav 32). Kao što je to i u drugim kontekstima slučaj, nezavisni sud tokom akuzatorskog postupka, pruža snažne mere zaštite protiv proizvoljnosti.

3. Primena [načela] u ovom predmetu

72. Vraćajući se na ovu predstavku Sud primećuje da je podnosilac predstavke, koji je osuđen na doživotnu kaznu zatvora za ubistvo iz nehata, lišen prava glasa tokom period boravka u zatvoru u skladu s članom 3 Zakona iz 1983. godine koji se odnosi na zatvorske kazne. Država je tvrdila da je veće pogrešilo u svom pristupu, tvrdeći da je ocenilo usklađenost zakonskih propisa s Konvencijom u sažetku a da pri tom nije razmotrilo pitanje da li oduzimanje prava glasa podnosiocu predstavke kao licu koje je osuđeno za teško krivično delo i kojem je izrečena doživotna kazna zatvora, predstavlja povredu. Sud ne prihvata ovu kritiku. Pritužba podnosioca predstavke ni u kojem smislu nije bila *actio popularis*. On je bio neposredno i trenutno pogođen zakonskom odredbom na koju se žalio, i u tim okolnostima veće je opravdano razmatralo usklađenost takve mere s Konvencijom, nebaveći se pitanjem da li bi, da je mera drugačije sastavljena i na način koji bi bio usklađen s Konvencijom, podnosilac predstavke i dalje bio lišen prava glasa. Odeljenje Višeg suda je na sličan način razmatrao usklađenost mere o kojoj je reč, s Konvencijom. Ni u kom slučaju ne bi bilo ispravno za Sud da pretpostavi da bi, ako bi Parlament izmenio ovaj zakon, ograničenja prava glasa nužno i dalje bila primenljiva na zatvorenike na izdržavanju doživotne kazne zatvora kojima je istekao obavezni deo zatvorske kazne ili da dođe do zaključka da bi takva izmena nužno bila usklađena sa članom 3 Protokola br. 1.

73. Sud će stoga utvrditi da li mera o kojoj je reč teži legitimnom cilju na srazmeran način uzimajući u obzir gore utvrđena načela.

(a) *Legitimni cilj*

74. Sud ukazuje na to da član 3 Protokola br. 1 za razliku od ostalih odredbi Konvencije, ne precizira niti ograničava ciljeve kojima ograničenje mora da teži. Dakle, širok spektar ciljeva može biti usklađen sa članom 3 (vidi, na primer, predmet *Podkolzina*, gore naveden, st. 34). Država tvrdi da mera teži legitimnom cilju sprečavanja krivičnih dela sankcionisanjem ponašanja osuđenih lica kao i povećavanju građanske odgovornosti i poštovanju vladavine prava. Sud primećuje da je u vreme donošenja poslednjih zakonskih propisa, Država izjavila

da je cilj zabrane koja važi za osuđena lica taj da se oni dodatno kazne. Ovaj stav je takođe zastupao i ministar tokom postupka koji je podnosilac predstavke pokrenuo pred domaćim sudom. Mada je najveći naglasak na domaćem nivou bio na samoj kazni, ipak se može smatrati da se podrazumeva u navodima vezanim za lišavanje prava glasa, da je namera te mere da deluje kao podsticajna mera ponašanju koje je svojstveno dobrom građaninu.

75. Iako odbacivanje koncepta da kazna zatvora posle izricanja presude podrazumeva lišavanje i drugih prava osim prava na slobodu a naročito tvrdnja da je glasanje privilegija a ne pravo (vidi gore stav 59), Sud prihvata da se može smatrati da član 3 teži ciljevima koje je utvrdila Država. Primećuje da je veće u svojoj presudi izrazilo rezerve u pogledu valjanosti ovih ciljeva, navodeći mišljenje većine Vrhovnog suda Kanade u predmetu *Sauvé* (br. 2) (vidi st. 44–47 presude veća). Međutim, iako postoji sumnja u pogledu efikasnosti u ostvarivanju ovih ciljeva putem zabranjivanja glasanja, Sud ne vidi razloga u okolnostima ovog slučaja da isključi te ciljeve kao neodržive ili neusklađene *per se* s pravom koje garantuje član 3 Protokola br. 1.

(b) *Srazmernost*

76. Sud primećuje da je veće utvrdilo da meri nedostaje srazmernost, ponajviše zato što predstavlja automatsku *blanco* zabranu nametnutu svim osuđenim licima a koja je bila proizvoljna po svojim efektima i za koju se više ne može reći da služi ostvarivanju cilja kažnjavanja podnosioca predstavke po isteku obaveznog dela njegove zatvorske kazne (onaj deo kazne koji u sebi ima funkciju retribucije za učinjeno krivično delo i služi kao faktor odvratanja).

77. Država je tvrdila da je mera srazmerna, naglašavajući, između ostalog, da je njome bilo pogođeno samo nekih 48.000 zatvorenika (a ne 70.000 kao što se kaže u presudi veća, koje nije uzelo u obzir da lica u pritvoru više ne podležu zabrani) tvrdeći da je zabrana u svojoj primeni ograničena budući da su njome pogođena samo ona lica koja su osuđena za krivična dela koja su tako ozbiljna da zahtevaju zatvorsku kaznu a ne odnosi se na lica u pritvoru, lica koja su osuđena zbog nepoštovanje suda ili zbog neplaćanja novčanih kazni. Po drugoj tački, Letonija je takođe naglasila činjenicu da je u državama ugovornicama, zatvorska kazna krajnje sredstvo u krivičnom pravosuđu (vidi gore stav 55). Prvo, Sud, prvo, ne smatra da gore utvrđene brojčane razlike imaju odlučujuću ulogu. Jeste činjenica da su to značajne brojke i ne može se tvrditi da je zabrana po efektima koje ima zanemarljiva. Drugo, iako je tačno da postoje kategorije lica u pritvoru koja nisu pogođena zabranom, ipak ona se tiče širokog kruga prestupnika i kazni, od jednog dana u zatvoru do doživotne kazne zatvora i od relativno manjih prekršaja do najtežih krivičnih prekršaja. Dalje, Sud primećuje da čak i u slučajevima prestupnika čija su krivična dela dovoljno ozbiljna da neposredno zahevaju zatvorsku kaznu, da li je prestupnik zapravo lišen prava da glasa zavisiće od toga da li će sudija koji izriče presudu zapravo i izreći takvu presudu ili će se opredeliti za neku drugu vrstu sankcije, kao što je društveno-korisan rad. U tom smislu, može se reći da prilikom izricanja presuda, krivični sudovi u Engleskoj i Velsu

ne pominju oduzimanje prava glasa i ne može se videti, osim činjenice da je sud smatrao da treba da izrekne zatvorsku kaznu, da postoji neka neposredna veza između činjenica bilo kojeg pojedinačnog slučaja i ukidanja prava glasa.

78. Država je naglašavala širinu polja slobodne procene i tvrdila je, tamo gde su zakonski propisi i domaći sudovi razmatrali predmet i gde ne postoji jasan konsezus između država ugovornica, da ono mora biti u okviru dostupnih mogućnosti da se ukine pravo glasa svakom licu čije je ponašanje bilo tako ozbiljno da je zaslužilo kaznu zatvora.

79. U pogledu težine koju treba dati stavu koji su usvojili zakonodavni i pravosudni organi vlasti u Ujedinjenom Kraljevstvu, nema dokaza da je Parlament ikada pokušao da odmeri suprotstavljene interese ili da proceni srazmernost *blanco* zabrane na pravo osuđenog lica da glasa. Tačno je da je to pitanje razmotrila višepartijska Konferencija predsednika Parlamenta o Izbornom zakonu 1968. godine, koja je jednoglasno preporučila da osuđeno lice ne bi trebalo da ima pravo glasa. Takođe je tačno da je radnička partija koja je predložila amandman na zakon kojim bi se dozvolilo neosuđenim licima da glasaju, zabeležila da su potonje vlade smatrale da su osuđena lica izgubila moralni autoritet da glasaju i stoga se nisu zalagale za promenu zakonskih propisa. Može se reći da je Parlament, glasavši na način na koji je glasao za izuzimanje neosuđenih lica od zabrane glasanja, implicitno potvrdio potrebu da se osuđenim licima produži zabrana glasanja. I pored toga, ne može se reći da je, u svetlu moderne kaznene politike i sadašnjih standarda ljudskih prava, među pripadnicima zakonodavnih organa vlasti bilo neke sadržajne debate po pitanju dalje opravdanosti zadržavanja takve opšte zabrane na prava zatvorenika da glasaju.

80. Iz presude Višeg suda se takođe jasno vidi da se priroda zabrana, ako ih ima, koje se nameću osuđenim licima u pogledu njihovog prava glasa, uopšteno smatra nečim o čemu treba da odlučuje Parlament a ne nacionalni sudovi. Stoga, Sud nije preduzeo bilo kakvu procenu srazmernosti same mere. Takođe, treba primetiti da je sud našao uporište u odluci Saveznog apelacionog suda u predmetu *Sauvé (br. 2)*, koju je kasnije oborio Vrhovni sud Kanade.

81. U pogledu toga da li postoji ili ne postoji konsenzus između država ugovornica, Sud primećuje da, iako među nekim državama postoji određeno neslaganje po pitanju pravnog stava, neosporno je da Ujedinjeno Kraljevstvo nije usamljeno među zemljama potpisnicama Konvencije po pitanju oduzimanja prava glasa svim osuđenim licima. Takođe se može reći da zakon u Ujedinjenom Kraljevstvu nije tako dalekosažan kao kod nekih drugih država. Ne samo da su lica osuđena na zatvorsku kaznu zbog nepoštovanja suda ili zbog neplaćanja novčane kazne izuzeta od ove zabrane, već za razliku od odredbi u nekim drugim zemljama, pravna nemogućnost da glasaju ukida se tim licima onog trenutka kada izađu iz zatvora. Međutim, i dalje ostaje činjenica da se radi o manjini država ugovornica u kojima se sprovodi *blanco* ograničenje prava glasa osuđenih lica ili u kojima ne postoji odredba koja omogućava zatvorenicima da glasaju. Čak i prema podacima same Države, takvih država nema više od trinaest. Štaviše,

čak i ako se ne može izdvojiti jedan zajednički evropski pristup ovom problemu, to ne može biti odlučujuće po ovo pitanje.

82. Stoga, iako Sud ponavlja da je polje slobodne procene široko, ono nije sveobuhvatno. Uz to, iako se situaciju donekle popravila zbog Zakona iz 2000. godine, koji je po prvi put dao pravo glasa licima koji su u pritvoru, član 3 Zakona iz 1983. godine je i dalje nedovoljno precizan instrument. On značajnu kategoriju lica lišava njihovog Konvencijom garantovanog prava glasa i to čini na nediskriminatoran način. Odredbom se nameće *blanco* zabrana svim osuđenim licima. Ona se automatski odnosi na takve zatvorenike, bez obzira na dužinu njihove kazne i bez obzira na prirodu ili težinu krivičnog dela koje su počinili i bez obzira na njihove pojedinačne okolnosti. Takva opšta, automatska i nediskriminatorna zabrana jednog prava garantovanog Konvencijom koje je od vitalnog značaja, se mora posmatrati kao nešto što je van svakog prihvatljivog polja slobodne procene, bez obzira koliko široko to polje bilo i da nije usklađeno sa članom 3 Protokola br. 1.

83. U pogledu komentara Države vezano za nedostatak smernica od strane veća u pogledu toga koja bi ograničenja na pravo glasa osuđenim licima, ako ih uošte ima, bila usklađena s Konvencijom, Sud primećuje da je njegova funkcija prvenstveno da odlučuje o usklađenosti postojećih mera s Konvencijom. Pre svega je na Državi o kojoj je reč da izabere, pod nadzorom Komiteta ministara, načine koje namerava da koristi u svom domaćem pravnom poretku kako bi ispunila svoje obaveze u skladu sa članom 46 Konvencije (vidi, između ostalih izvora, *Assanidze v. Georgia* [GC], br. 71503/01, st. 202, ECHR 2004–II i *Öcalan v. Turkey* [GC], br. 46221/99, st. 210, ECHR 2005–IV). U slučajevima u kojima se utvrdi sistemski povreda Sud je, u cilju pružanja pomoći tuženoj Državi da ispuni svoje obaveze prema članu 46, ukazao na tip mere koja se može preduzeti kako bi se okončala situacija za koju je utvrđeno da postoji (vidi, na primer, predmet *Broniowski v. Poland* [CG], br. 31443/96, stavovi 193–94, ECHR 2004–V). U ostalim izuzetnim slučajevima, priroda utvrđene povrede može biti takva da i ne ostavlja neki stvaran izbor u pogledu mera koje bi bile potrebne da bi se to ispravilo i Sud može da odluči da ukaže samo na jednu od tih mera (vidi gore, predmet *Assanidze*, st. 202).

84. U slučaju kao što je ovaj, kada su države ugovornice usvojile niz različitih načina rešavanja pitanja prava osuđenih lica da glasaju, Sud mora da se ograniči na to da utvrdi da li ograničenja koja pogađaju sva osuđena lica u zatvoru premašuju bilo koje prihvatljivo polje slobodne procene, ostavljajući zakonodavnim organima vlasti da odluče o izboru sredstava kojima će se obezbediti prava koja garantuje član 3 Protokola br. 1 (vidi, na primer, predmete koji se odnose na procedure koje određuju nastavak pritvora zatvorenika osuđenih na doživotnu kaznu zatvora, u kojima su se sudska praksa Suda i domaće zakonodavstvo progresivno razvijali: *Thynne, Wilson and Gunnell v. the United Kingdom*, presuda od 25. oktobra 1990. godine, Series A No. 190–A; *Singh v. the United Kingdom*, presuda od 21. februara 1996. godine, Reports 1996–I; i *Stafford v. the United Kingdom* [CG], br. 46295/99, ECHR 2002–IV).

85. Sud zaključuje da je došlo do povrede člana 3 Protokola br. 1.

II. NAVODNA POVREDA ČLANA 14 KONVENCIJE

86. Podnosilac predstavke se žalio da je bio izložen diskriminaciji kao osuđeno lice, pozivajući se na član 14 Konvencije koja predviđa:

„Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuju se bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status.“

87. Uzimajući u obzir gornji zaključak prema članu 3 Protokol br. 1, Veliko veće, kao i veće, smatra da iz člana 14 Konvencije ne proističe bilo kakvo odvojeno pitanje.

III. NAVODNA POVREDA ČLANA 10 KONVENCIJE

88. Podnosilac predstavke se žalio da ga je lišavanje prava glasa sprečilo da iskoristi svoje pravo na slobodu izražavanja putem glasanja, pozivajući se na član 10 Konvencije, čiji relevantni delovi predviđaju:

„1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. ...

2. Pošto korišćenje ovih sloboda povlači sa sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“

89. Sud smatra da član 3 Protokola br. 1 treba smatrati kao *lex specialis* u pogledu korišćenja prava glasa i kao veće, smatra da iz člana 10 Konvencije ne proističe bilo kakvo odvojeno pitanje.

IV. PRIMENA ČLANA 41 KONVENCIJE

90. Član 41 Konvencije predviđa:

„Kada Sud utvrdi prekršaj Konvencije ili protokola uz nju, a unutrašnje pravo Visoke strane ugovornice u pitanju omogućava samo delimičnu odštetu, Sud će, ako je to potrebno, pružiti pravično zadovoljenje oštećenoj stranci.“

A. Šteta

91. Podnosilac predstavke je tražio naknadu od 5.000 funti sterlinga (GBP) za patnju i bol koje su mu povredom naneti.

92. Država smatra da bi svako ustanovljavanje povrede samo po sebi predstavljalo pravično zadovoljenje podnosiocu predstavke. Kao alternativa Država smatra da ako bi Sud dosudio naknadu, taj iznos ne bi trebalo da bude veći od GBP 1.000.

93. Veće je došlo do sledećeg zaključka (vidi stav 60 presude veća):

„Sud je razmotrio zahteve podnosioca predstavke u pogledu njegovih troškova u postupku. U pogledu nematerijalne štete, Sud napominje da je na Ujedinjenom Kraljevstvu da pravovremeno sprovede one mere koje smatra prikladnim kako bi ispunila svoje obaveze i obezbedila pravo glasa u skladu s ovom presudom. U datim okolnostima, Sud smatra da se to može smatrati kao način da se podnosiocu predstavke pruži pravično zadovoljenje zbog kršenja u ovom slučaju.“

94. Kao i veće, Veliko veće ne dosuđuje nikakvu nadoknadu po ovom osnovu.

B. Sudski i ostali troškovi

95. Podnosilac predstavke je tražio naknadu troškova koji su nastali u postupku pred Višim sudom i Apelacionim sudom za pravno zadovoljenje u domaćem pravosudnom sistemu u pogledu kršenje njegovih prava, tačnije, honorari i ostali troškovi njegovog advokata vezani za postupak pred Višim sudom u iznosu od GBP 26.115,82 a pred Apalacionim sudom u iznosu od GBP 13.203,64. Na ime troškova u Strazburu, podnosilac predstavke je pred većem tražio iznos od GBP 18,212.50 na ime honorara i troškova njegovog pravnog savetnika i advokata. Za postupak koji je vođen pred Velikim većem od izricanja presude veća, podnosilac predstavke je tražio dodatnu naknadu u iznosu od GBP 20.503,75 na ime honorara i troškova njegovom pravnom savetniku i advokatu koji kad se raščlane izgledaju ovako: GBP 7.800 za dvadeset i šest sati rada (GBP 300 na sat), GBP 1.650 za pedeset i pet pisama i telefonskih razgovora (GBP 30 za svaki), GBP 1.653,75 za porez na dodatnu vrednost (PDV), GBP 8.000 na ime honorara njegovom advokatu tokom dva dana vezano za raspravu i dvadeset sati rada, plus GBP 1.400 za porez na dodatnu vrednost. On je takođe tražio i GBP 300 za vanredne sitne troškove (troškovi telefonskih poziva, itd.).

96. Država tvrdi da, budući da je podnosilac predstavke tokom postupka pred domaćim sudom dobio pravnu pomoć, on zapravo i nema nastalih troškova. U pogledu toga što se čini da podnosilac predstavke traži da mu se nadoknade iznosi koje pravna pomoć ne pokriva, Država tvrdi da se takvi troškovi ne mogu smatrati kao nužno nastali niti da su u pogledu iznosa opravdani i da ih ne treba dozvoliti. Što se tiče dodatnih troškova koje potražuje na ime postupka koji je vođen pred Velikim većem u Strazburu, Država tvrdi da je cena po satu (GBP 300) koju je pravni savetnik naplatio preterana, kao i fiksna cena za prepisku. Na ime honorara pravnog savetnika ne bi trebalo dosuditi više od GBP 4.000. U pogledu honorara za advokata, cena po satu je i tu preterana, kao što je preteran i broj sati koji je naplaćen za pripremu veoma kratkog podneska. Naknada ne bi trebalo da iznosi više od GBP 3.000.

97. Veće je zaključilo sledeće (vidi stavove 63 i 64 presude veća):

„Sud ponavlja da samo sudski i drugi troškovi za koje se ustanovi da su stvarno i nužno nastali i koji su što se iznosa tiče opravdani mogu da budu

nadoknađeni u skladu sa članom 41 Konvencije (vidi, između ostalih izvora, *Nikolova v. Bulgaria* [GC], br. 31195/96, st. 79, ECHR 1999–II i *Smith and Grady v. the United Kingdom* (pravično zadovoljenje), br. 33985/96 i 33986/96, st. 28, ECHR 2000–IX). U to mogu da spadaju i domaći sudski troškovi koji su zaista i nužno nastali kako bi se sprečilo ili ispravilo kršenje Konvencije (vidi, na primer, *I. J. L. and Others v. the United Kingdom* (pravično zadovoljenje), br. 29522/95, 30056/96 i 30574/96, st. 18, 25. septembar 2001. godine). Međutim, budući da su u ovom slučaju troškove pravnog zastupanja podnosioca predstavke pred Višim sudom i pred Apelacionim sudom u cilju osporavanja njegovog lišavanja prava glasa snosili organi koji pružaju pravnu pomoć, ne može se reći da je on platio te troškove i nije dokazao da se od njega tražilo niti da je dužan da svojim zastupnicima plati bilo kakve iznose u tom pogledu. Ova predstavka pred Sudom se ne može iskoristiti kao retroaktivna mogućnost za naplatu honorara koji su iznad raspona cena honorara koji su dopušteni u domaćoj pravnoj pomoći.

U pogledu troškova koji se potražuju na ime postupka u Strazburu, Sud za- paža protivljenje Države i smatra da se zahtevi za naknadu mogu smatrati ne- opravdano visokim, naročito u pogledu zahteva za isplatu troškova za tri dana rasprave koja je trajala samo jedno pre podne kao i u pogledu nedostatka raščla- njenog pregleda rada obavljenog od strane pravnog savetnika. Iako su neki zahtevi proglašeni neprihvatljivim, glavna briga podnosioca predstavke kao i najveći deo argumenata bio je usredsređen na to što mu je bilo zabranjeno da glasa i u tom pogledu je uspeo shodno članu 3 Protokola br. 1. Stoga, u tom smislu nije došlo do odbijanja troškova. Uzimajući u obzir količinu pravne pomoći koju je platio Savet Evrope i u svetlu okolnosti ovog slučaja, Sud dodeljuje 12.000 evra (EUR) uključujući PDV za sudske i ostale troškove. U pogledu njegovog sopstvenog po- traživanja naknade troškova za njegovu predstavku, Sud primećuje nepostojanje bilo kakvog raščlanjenog pregleda troškova ali prihvata da je on imao nekih troš- kova. Sud dodeljuje samom podnosiocu predstavke iznos od EUR 144.“

98. Sud podržava zaključak veća da je primereno da se na ime troškova nastalih tokom postupka pred domaćim sudovima ne dosudi bilo kakva nakna- da. Iako je mnogo rada bilo potrebno za pripremu i prisustvovanje pretresima pred Velikim većem, Sud smatra da je iznos koji se potražuje na ime troškova nastalih posle izricanja presude veća preteran i nerazuman u pogledu iznosa. Uzimajući u obzir iznos koji je plaćen kroz pravnu pomoć i od strane Saveta Evrope, Sud povećava naknadu za sudske i druge troškove na iznos od ukupno EUR 23.000 uključujući i PDV. Na ime vanrednih sitnih troškova koje je sam podnosilac predstavke imao, a koji nisu tačno navedeni po stavkama, Sud dosu- đuje iznos od EUR 200.

V. Zatezna kamata

99. Sud smatra opravdanim da se zatezna kamata obračunava na osnovu marginalne kamatne stope Evropske centralne banke kojoj treba dodati tri procentna poena.

IZ OVIH RAZLOGA, SUD

1. *Odlučuje* s dvanaest glasova za i pet glasova protiv da je došlo do povrede člana 3 Protokola br.1;

2. *Odlučuje* jednoglasno da ne postoji odvojeno pitanje po članu 14 Konvencije;
3. *Odlučuje* jednoglasno da ne postoji odvojeno pitanje po članu 10 Konvencije;
4. *Odlučuje* jednoglasno da zaključak da je došlo do povrede, sam po sebi predstavlja dovoljno pravno zadovoljenje u pogledu bilo koje nematerijalne štete koju je podnosilac predstavke pretrpeo;
5. *Odlučuje* s dvanaest glasova za i pet glasova protiv
 - (a) da je tužena Država dužna da podnosiocu predstavke plati u roku od tri meseca sledeće sume, koje se imaju pretvoriti u britanske funte po važećem kursu na dan isplate:
 - (i) EUR 23.000 (dvadeset i tri hiljade evra) na ime sudskih i ostalih troškova koje su imali pravni zastupnici podnosioca predstavke tokom postupka u Strazburu;
 - (ii) EUR 200 (dve stotine evra) na ime njegovih ličnih troškova;
 - (b) da je od isteka pomenutog roka pa do isplate tokom trajanja tog perioda na pomenute iznose naplativa prosta kamata po stopi jednakoj marginalnoj kamatnoj stopi Evropske centralne banke uvećanoj za tri procentna poena;
6. *Odbacuje* jednoglasno ostatak zahteva podnosioca predstavke za pravično zadovoljenje.

Sačinjeno na engleskom i francuskom jeziku i izrečeno na javnoj raspravi u Sudu u Strazburu 6. oktobra 2005. godine.

Lucijus Vildhaber
Predsednik

Erik Friberg
zamenik sekretara suda

Shodno članu 45 stav 2 Konvencije i pravilu 74, stav 2 Poslovnika Suda, ovoj presudi su pripojena sledeća izdvojena mišljenja:

- (a) Saglasno mišljenje g. Kafliša;
- (b) Zajedničko saglasno mišljenje gđe Tulkens i g. Zagrebelskog;
- (c) Zajedničko izdvojeno mišljenje g. Vildhabera, g. Koste, g. Lorencena, g. Kovlera i g. Jebensa;
- (d) Izdvojeno mišljenje g. Koste.

L. V.
E. F.

SAGLASNO MIŠLJENJE SUDIJE KAFLIŠA

1. U celosti gledano slažem se i sa zaključkom i s obrazloženjem Suda. Vo-
leo bih, međutim, da dam komentar o nekim argumentima koje su izneli tužena

Država i jedna od zainteresovanih strana. Dodaću i par reči o tome koja ograničenja mogu a koja ne mogu da se nametnu na pojedinačna prava zagarantovana članom 3 Protokol br. 1.

2. U savremenim demokratskim državama možda postoji pretpostavka opšteg prava glasa. To, međutim, ne znači da Država ne može da ograniči pravo glasa, pravo na biranje na izborima i pravo kandidovanja na izborima, i moguće je da Države ugovornice uživaju „široko“ polje slobodne procene u ovom smislu – iako ovaj izraz i nema neko značenje, osim što ukazuje na to da Države imaju malo slobodnog prostora. Mora, međutim, da postoji granica za ta ograničenja; pre je dakle, na ovom Sudu, a ne na Državama ugovornicama, da utvrde da li je određeno ograničenje usklađeno s pojedinačnim pravom glasa, pravom na biranje na izborima i pravo kandidovanja na izborima. Da bi ovo mogao da utvrdi, Sud će se oslanjati na legitimni cilj kojem teži nametnuta mera zabrane i na njenu srazmernosti (vidi predmet *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*, presuda od 2. marta 1987. godine, Series A No. 113, str. 23, st. 52). Drugačije i opštije rečeno, veću bi težinu imala tvrdnja da mere isključivanja moraju biti „opravdane“ nego što to ima pozivanje na „široko“ polje slobodne procene.

3. Čini se, međutim, da ni tužena Država a još manje Država Letonija kao treće lice, nisu uspeli to da uvide. Ujedinjeno Kraljevstvo je tvrdilo da presuda veća nije dosledna ustaljenom pristupu koji organi Konvencije imaju i da ništa nije ukazivalo na problem vezan za onu vrstu zabrana koju je Ujedinjeno Kraljevstvo usvojilo (vidi stav 47 ove presude); takođe je navedeno da su domaći sudovi detaljno razmotrili ovu stvar primenjujući načela Konvencije u skladu sa Zakonom o ljudskim pravima iz 1998. godine. Shodno tome, kritikovali su veće zato što je izvuklo svoje zaključke umesto da se oslanjalo na nacionalne tradicije ili mišljenje nacionalnih sudova. Letonija je s ovim argumentom išla i korak dalje tvrdeći (vidi stav 55 presude) da ovaj Sud nema pravo da zamenjuje stavove demokratske zemlje svojim stavom po pitanju toga šta je u najboljem interesu demokratije. Ova tvrdnja izaziva dva komentara. Prvi, pitanje na koje treba ovde odgovoriti jeste pitanje prava a ne „najboljeg interesa“. Drugi, još važniji, ako prihvatimo tezu Letonije to bi značilo da jedino čime ovaj Sud sme da se bavi jeste da u stopu sledi nacionalne organe vlasti. Ovo je nešto što niti mogu niti hoću da prihvatim. Polje slobodne procene Država ugovornica po pitanjima vezanim za član 3 može, kao što se tvrdilo, biti relativno široko; ali utvrđivanje njegovih granica se ne može bukvalno prepustiti državi o kojoj je reč i mora biti podvrgnuto „evropskoj kontroli“.

4. Ujedinjeno Kraljevstvo takođe ukazuje na to da je politika koja je u osnovi relevantnih zakonskih propisa počiva na tradiciji koju Parlament izričito podržava, a najnoviji primer toga jeste Zakon o izborima iz 2000. godine. Država je kritikovala veće zato što je te zakonske propise razmatrao *in abstracto* ne uzimajući pri tom u obzir činjenice slučaja: čak i kada bi Ujedinjeno Kraljevstvo reformisalo zakon i ograničilo njegovu primenu samo na ona lica koja su izvršila najteža krivična dela, podnosiocu predstavke, budući da je on osuđen za ubistvo i da mu je izrečena presuda doživotne kazne zatvora, bi i pored toga bilo oduzeto pravo glasa. Shodno tome, zaključila je Država, zaključak o tome da je došlo do

povrede bi bio iznenađujući i uvredljiv za mnoge (vidi stavove 47 i 49 presude). Može biti da je tako, ali odluke koje donosi ovaj Sud nisu tu da bi javnost bila zadovoljna ili nezadovoljna, već da podrži načela ljudskih prava.

5. Ujedinjeno Kraljevstvo je dalje tvrdilo da je oduzimanje prava glasa u ovom slučaju u skladu s ciljevima sprečavanja krivičnih dela i kažnjavanja prestupnika, čime se povećava nivo građanske odgovornosti (vidi stav 50 presude). Ja u to veoma sumnjam. Naprotiv, verujem da učestvovanje u demokratskom procesu može da posluži kao prvi korak ka ponovnoj društvenoj integraciji prestupnika.

6. Konačno, postoji i argument da se situacija u Ujedinjenom Kraljevstvu značajno popravila donošenjem Zakona o izborima iz 2000. godine, posebno zbog toga što taj zakon omogućava licima u pritvoru da glasaju (vidi stav 51 presude). Ovaj argument se čini pogrešnim. Lica koja borave u pritvoru se smatraju nevinim prema članu 6 stav 1 Konvencije. Uništavanje te pretpostavke oduzimanjem prava glasa licima u pritvoru predstavlja povredu ove odredbe. Jedini uspeh ovog zakonskog propisa u ovom pogledu jeste što je otklonio mogućnost povrede pretpostavke nevinosti.

7. Bilo bi možda korisno da je Sud, uz to što je ustanovio povredu člana 3 Protokola br. 1, ukazao na neke parametre koje demokratske države treba da poštuju prilikom ograničavanja prava učestvovanja na izborima ili prava kandidovanja na izborima. Po mojem mišljenju, u te parametre bi trebalo da spadaju i sledeći elementi:

- (a) Mere lišavanja prava glasa koje se mogu preduzeti moraju biti propisane zakonom;
- (b) Lišavanje ne može biti *blanco* zakonsko pravilo: ne može on, jednostavno, da liši prava glasa svako lice koje je počinilo neko krivično delo a koje je kažnjivo zatvorom. Drugim rečima, mora biti ograničeno samo na teška krivična dela, kao što je s pravom primetila Venecijanska komisija u svom Kodeksu dobre prakse u izbornim pitanjima (vidi stav 32 presude). Ne može se naprosto pretpostaviti da je svako ko služi zatvorsku kaznu prekršio društveni ugovor.
- (c) Zakonski propis o kojem je reč mora da predviđa da lišavanje prava glasa, kao dodatni vid kažnjavanja, jeste nešto o čemu treba da odlučuje sudija a ne izvršna vlast. Ovaj elemenat takođe se može naći u Kodeksu dobre prakse koji je usvojila Venecijanska komisija.
- (d) Konačno – što je možda i suština ovog slučaja – u onim državama ugovornicama u kojima kazna može da sadrži i kazneni deo (retribucija i odvracanje) kao i vremenski period u zatvoru koji se određuje na osnovu rizika koji puštanje na slobodu tog zatvorenika sa sobom nosi, oduzimanje prava glasa mora da bude ograničeno na kazneni deo kazne a ne da se produži i na ostatak kazne zatvora. U ovom slučaju, čini se da to potvrđuje činjenica da je retribucija jedan od razloga, i to osnovnih, koji navodi zakonodavac Ujedinjenog

Kraljevstva za donošenje zakonskog propisa o kojem je ovde reč. Stoga ovaj razlog više nije relevantan čim lice prestane da boravi u zatvoru u svrhu kažnjavanja. Po mom mišljenju, ovo je glavni argument koji je poslužio kao osnov za zaključak da je došlo do povrede člana 3 Protokola br. 1.

8. Dva elementa od četiri navedena, sadržana su u Kodeksu dobre prakse Venecijanske komisije: to ne kažem zato što smatram da je Kodeks obavezujući, već zato što, u pitanju koje se ovde razmatra, ovi elementi zaista imaju smisla.

ZAJEDNIČKO SAGLASNO MIŠLJENJE SUDIJA TULKENS I ZAGREBELSKOG

Delimo stav većine u Sudu da lišavanje prava glasa podnosioca predstavke usled toga što on izdržava kaznu zatvora, predstavlja povredu člana 3 Protokola br. 1. U potpunosti se slažemo s opštim načelima iznetim u presudi, koji daju značajan doprinos pitanju prava osuđenih lica da glasaju (vidi stavove 56–71 presude). Međutim, u pogledu primene ovih načela u ovom slučaju, naše se obrazloženje donekle razlikuje od onog koje je dato u presudi.

U vreme kada je podnosilac predstavke bio lišen prava glasa, zakon je predviđao da svi zatvorenici gube pravo glasa. Tek je s reformom iz 2000. godine licima u pritvoru (kao i psihijatrijskim bolesnicima koji nisu osuđeni) omogućeno da glasaju. Od 2000. godine svim osuđenim licima je zabranjeno da glasaju sve dok se nalaze u zatvoru, bez obzira na krivično delo zbog kojeg su osuđeni, s neznatnim izuzetkom koji se odnosi na lica koja su osuđena zbog nepoštovanja suda ili lica koja nisu platila novčanu kaznu.

Prema našem mišljenju, pravi razlog za ovu odredbu leži u činjenici što je lice u zatvoru. To je bilo očigledno pre reforme iz 2000. godine kada je čak i pitanje da li je lice osuđeno ili nije bilo nevažno. Međutim, čak i posle te reforme izuzetno širok spektar krivičnih dela zbog kojih zatvorenici može biti uskraćeno pravo da glasaju, bez obzira na težinu ili prirodu krivičnog dela, pokazuje da obrazloženje za njihovu diskvalifikaciju jeste činjenica da se oni nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Oni pravo da glasaju ne bi izgubili da se ne nalaze u zatvoru.

Priznajemo da zatvorska kazna može da izražava sudijinu negativnu ocenu krivičnog dela kao i karaktera prestupnika, što sa svoje strane može u potpunosti da opravda dodatnu kaznu kao što je gubitak prava glasa. Međutim, razlozi za neizricanje neposredne kazne zatvora mogu biti različiti. Faktori kao što su starost optuženog, zdravstvena ili porodična situacija mogu da dovedu do toga da on ili ona bude osuđen/a na uslovnu kaznu. Tako, za isto krivično delo i za isti kriminalni karakter može da bude izrečena kazna zatvora ali može biti izrečena i uslovna kazna. Po našem mišljenju ovo pokazuje, uz to što nisu uzeti u obzir priroda i težina krivičnog dela, da pravi razlog za zabranu leži u činjenici da je osoba u zatvoru.

Ovo nije prihvatljiv razlog. Nema praktičnih osnova da se zatvoreniku uskrati pravo glasa (lica u pritvoru glasaju) i zatvorenci uopšteno i dalje uživaju osnovna prava zagarantovana Konvencijom, osim prava na slobodu. U pogledu prava glasa, u Konvenciji više nema mesta za staru ideju o „građanskoj smrti“ koja je u osnovi zabrane prava glasa osuđenim licima.

Stoga bismo želeli da zaključimo time da to što pravni sistem Ujedinjenog Kraljevstva nije uzeo u obzir težinu i prirodu krivičnog dela zbog kojeg je lice osuđeno jeste samo jedan od aspekata koje treba uzeti u obzir. Činjenica da je prema zakonu boravak u zatvoru nekog lica razlog da mu/joj se oduzme pravo glasa po našem mišljenju ima nedvosmisleno značenje. Nedostatak racionalnog osnova za tu odredbu predstavlja dovoljan razlog da se ustanovi povreda Konvencije, a da pri tome nema bilo kakve potrebe da se detaljno ispituje pitanje srazmernosti.

Različiti pristup koji je zauzela većina u Sudu je, po našem mišljenju, otvoren za kritičke osvrte koje su pomenuli sudije Vildhaber, Kosta, Lorencen, Kovler i Jebens u svojem izdvojenom mišljenju. Posebno primećujemo da je diskusija o srazmernosti navela Sud ne samo da izvrši procenu zakona i posledice koje on ima, već i da proceni parlamentarnu debatu (vidi stav 79 presude). Ovo je polje na kojem se dva izvora legitimiteta susreću, legitimitet Suda s jedne strane i legitimitet nacionalnog parlamenta s druge strane. Ovo je težak i klizav teren za Sud uzimajući u obzir njegovu prirodu i ulogu, posebno kada sam Sud potvrdi da se državama ugovornicama mora dati široko polje slobodne procene.

ZAJEDNIČKO IZDVOJENO MIŠLJENJE SUDIJA VILDHABERA, KOSTE, LORENCENA, KOVLER I JEBENSA

1. Mi ne možemo da se složimo sa zaključkom većine da je došlo do povrede člana 3 Protokola br. 1 zato što je osuđenim licima prema zakonodavnim propisima Ujedinjenog Kraljevstva zabranjeno da glasaju dok se nalaze na izdržavanju kazne. Naši razlozi zbog kojih smatramo da nije došlo do povrede člana 3 Protokola br. su sledeći.

2. U skladu sa članom 3 Protokola br. 1, države ugovornice su dužne da „u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovima koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tela.“ Formulacija ovog člana se razlikuje od skoro svake supstantivne odredbe Konvencije i protokola uz nju u tome što se njime ne daju direktno pojedinačna prava i što ne sadrži neke druge uslove za izbore, uključujući i one vezane za opseg prava na glasanje, osim uslova da se „slobodno izražavanje mišljenja naroda“ mora obezbediti. Ovo ukazuje na to da se smatra da je garancija pravilnog funkcionisanja demokratskog procesa od primarnog značaja. Ovo je takođe razlog zbog kojeg Komisija u svojoj prethodnoj praksi nije smatrala da ovaj član obezbeđuje pojedinačna prava (vidi predmet *X. v. Germany*, br.

530/59, odluka od 4. januara 1960. godine, *Collection 2*, i predmet *X. v. Belgium*, br. 1028/61, odluka od 18. septembra 1961. godine, *Collection 6*, str. 78). Komisija je potom izmenila svoj pristup i Sud je kasnije smatrao da ovaj član ne obezbeđuje pojedinačna prava, uključujući pravo glasa, dok je istovremeno priznao da takva pojedinačna prava nisu apsolutna već su otvorena za „implicitirana ograničenja“ ostavljajući državama ugovornicama „široko polje slobodne procene“, koje i pored svega podleže pomnom ispitivanju od strane Suda. Dakle Sud mora da se uveri da ograničenja ne sužavaju pravo o kojem je reč u takvoj meri da nanese štetu samoj njegovoj suštini i liše ga efektivnosti (vidi, pre svega, predmet *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*, presuda od 2. marta 1987. godine, Series A No. 113, str. 23, stav 52 i nešto skorije, predmet *Py v. France*, br. 66289/01, st. 45–47, ECHR 2005– I). Iako član 3 Protokola br. 1 ne sadrži odredbu u kojoj se navode uslovi za ograničenja, kao što se mogu naći, na primer, u stavovima 8–11 Konvencije, Sud je dalje smatrao da svako ograničenje mora da teži legitimnom cilju i da sredstva koja se koriste moraju biti srazmerna. Kao i većina, i mi ćemo svoje ispitivanje ograničiti na ova dva uslova, i na taj način implicitno prihvatiti da zakonski propisi Ujedinjenog Kraljevstva sami po sebi ne nanose štetu samoj suštini prava glasa i ne lišavaju ga delotvornosti kao što je to utvrđeno u predmetu *Aziz v. Cyprus* (br. 69949/01, st. 29–30, ECHR 2004–V) kada je etničkoj manjini kiparskog stanovništva zabranjeno da glasa.

3. Budući da član 3 Protokola br. 1 ne propisuje koji su to ciljevi koji moraju opravdati ograničenje zaštićenog prava, takva ograničenja ne mogu po našem mišljenju biti ograničena na spisak koji je dat u drugim stavovima članova 8 i 11. Nadalje, ukazali bismo na činjenicu da institucije Konvencije u svojoj sudskoj praksi su veoma pazile da ne dovedu u pitanje ciljeve na koje se poziva tužena Država da bi opravdala zabranu prava koje je zagarantovano Konvencijom ili protokolima uz nju. Ovo je isto bio slučaj i u pogledu ograničenja prava glasa. Tako, u svojoj odluci od 4. jula 1983. godine u predmetu *H. v. the Netherlands* (br. 9914/82, *Decisions and Reports 33*, str. 246) Komisija je utvrdila da se takva zabrana koja se odnosi na lica koja su osuđena na kaznu zatvora dužu od godinu dana može objasniti „konceptom sramote koja se vezuje za neke osuđenike tokom određenog vremenskog perioda, što se može uzeti u obzir od strane zakonskih propisa u pogledu korišćenja političkih prava.“ U predmetu *M. D. U. v. Italy* ((odl.), br. 58540/00, 28. januar 2003. godine) Sud je prihvatio da je zabrana glasanja na vremenski period od dve godine koja je izrečena vezano za osudu zbog utaje poreza, služi „pravilnom funkcionisanju i održavanju demokratskog režima“. Shodno tome, nije nam teško da prihvatimo da ograničavanje prava zatvorenika da glasaju prema zakonskim propisima Ujedinjenog Kraljevstva jeste bilo legitimno u cilju sprečavanja kriminala, kažnjavanja prestupnika i povećanja građanske odgovornosti i poštovanja vladavine prava, kao što tvrdi tužena Država. Međutim, budući da za razliku od veća koje je to pitanje ostavilo otvorenim, većina prihvata da je ograničenje o kojem je reč teži legitimnim ciljevima, nema razloga da se mi dalje bavimo ovim pitanjem.

4. Kao što je gore navedeno, Sud je dosledno smatrao u svojoj sudskoj praksi da države ugovornice imaju široko polje slobodne procene u ovoj sferi.

Sud je nadalje prihvatio da relevantni kriterijumi mogu da se razlikuju u zavisnosti od istorijskih i političkih faktora koji su karakteristični za svaku državu. U nedavnoj presudi u predmetu *Py v. France* (vidi gore stav 46) Sud je u tom smislu izjavio:

„Države ugovornice imaju široko polje slobodne procene, budući da njihovi zakonski propisi vezani za izbore variraju od mesta do mesta i od vremena do vremena. Pravila za davanje prava glasa, koja odražavaju potrebu da se obezbedi i učešće građana i poznavanje određene situacije regiona o kojem je reč, variraju u zavisnosti od istorijskih i političkih faktora koji su karakteristični za svaku državu ponaosob. Broj situacija koje su predviđene zakonskim propisima o izborima u mnogim državama članicama Saveta Evrope pokazuju raznolikost mogućeg izbora po ovom pitanju. Međutim, nijedan od ovih kriterijuma ne bi trebalo principijelno smatrati validnijim od nekog drugog pod uslovom da on garantuje izražavanje volje naroda putem slobodnih, pravičnih i redovnih izbora. Za potreba primene člana 3, svi izborni zakonski propisi se moraju procenjivati u svetlu političke evolucije zemlje o kojoj je reč, tako da odlike koje bi u kontekstu jednog sistema bile neprihvatljive, mogu biti opravdane u kontekstu drugog sistema.“

U svetlu takvih razloga, ne može se smatrati da član 3 Protokola br. 1 unapred isključuje ograničenja prava glasa koje su opšteg karaktera, pod uslovom da nisu proizvoljne i da ne utiču na „slobodno izražavanje mišljenja naroda“, a primeri uslova su vezani za starost, nacionalnost ili mesto boravka (vidi, na primer, predmet *Hilbe v. Liechtenstein* (odl.), br. 31981/96, ECHR 1999–VI i *Py*, naveden gore). Za razliku od većine, smatramo da o opštem ograničenju prava zatvorenika da glasaju ne treba prosuđivati drugačije, i dosadašnja sudska praksa institucija Konvencije ne ide u prilog bilo kakvom drugom zaključku, kao što se vidi iz analiza koje su date u mišljenju većine (vidi stavove 65–69 presude). Takođe ne smatramo da bi takvu odluku trebalo da donosi sudija u svakom pojedinačnom slučaju. Naprotiv, prepustiti zakonodavnim organima vlasti da odlučuju o takvim pitanjima u sažetku je jasno usklađeno s garancijom prava glasa.

5. Većina je ponovo potvrdila da je polje slobodne procene u ovoj sferi široko, i s pravom je većina ukazala na načine organizovanja i vođenja izbornih sistema i na velike razlike na ovom polju u pogledu, između ostalog, istorijskog razvoja, kulturne raznolikosti i političke misli u okviru Evrope. Pa ipak, većina je zaključila da opšte ograničenje prava glasa za lica koja se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne „mora se smatrati kao izlaženje iz svakog prihvatljivog polja slobodne procene ma koliko god široko to polje bilo“ (vidi stav 82 presude). Po našem mišljenju, teško je pomiriti ovaj kategorični zaključak s jasno izraženom namerom da se i dalje sledi sudska praksa Suda tako da član 3 Protokola br. 1 ostavi široko polje slobodne procene državama ugovornicama prilikom određivanja njihovog izbornog sistema. U svakom slučaju, nepreciznost formulacije tog člana i osetljive političke procene koje tu spadaju zahtevaju oprez. Osim u slučaju kada ograničenja krše samu suštinu prava glasa ili su proizvoljna, nacionalne zakonodavne propise vezane za pravo glasa treba proglasiti neusklađenim sa članom 3 samo ako valjani razlozi opravdavaju takav zaključak. Nismo u mogućnosti da se složimo da su takvi razlozi dati.

6. Poslednjih godina Sud je u nekim slučajevima kao deo svog obrazloženja stavljao naglasak na ulogu koju on igra u razvoju ljudskih prava i potrebu da održi dinamičan i evolutivni pristup prilikom tumačenja Konvencije i protokola uz nju, kako bi omogućio reforme ili poboljšanja (vidi, na primer, predmet *Stafford v. the United Kingdom* [GC], br. 46295/99, st. 68, ECHR 2002–IV i predmet *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], br. 28957/95, st. 74, ECHR 2002–VI). Većina nije pomenula primere ove sudske prakse, ali to po našem mišljenju ne menja stvarnu situaciju da je njihov zaključak zapravo zasnovan na „dinamičnom i evolutivnom“ tumačenju člana 3 Protokola br. 1.

Ne sporimo da je važan zadatak za Sud da osigura da prava koja su garantovana sistemom Konvencije poštuju „sadašnje uslove“ i da shodno tome jedan „dinamičan i evolutivni“ pristup može u nekim slučajevima biti opravdan. Međutim, od ključnog je značaja imati na umu da Sud nije zakonodavac i da bi trebalo da vodi računa o tome da ne preuzima zakonodavnu funkciju. „Evolutivno“ ili „dinamično“ tumačenje bi trebalo da ima dovoljno osnova u promeni uslova u društvima država ugovornica, uključujući i novi konsenzus u pogledu standarda koje treba dostići. Mi to u ovom slučaju ne vidimo.

Većina tvrdi da su „države ugovornice u kojima postoje *blanco* ograničenja prava glasa osuđenika koji služe zatvorsku kaznu ili u kojima nema odredaba koje dozvoljavaju zatvorenima da glasaju, u manjini“ (vidi stav 81 presude). Presuda Velikog veća – koja detaljno pominje dve nedavne presude Vrhovnog suda Kanade i Ustavnog suda Južne Afrike – na žalost, sadrži samo sažete informacije vezane za zakonske propise koji se odnose na pravo zatvorenika da glasaju u državama ugovornicama.

Prema informacijama koje su dostupne Sudu, nekih osamnaest zemalja od četrdeset i pet država ugovornica, nemaju ograničenja u pogledu prava zatvorenika da glasaju (vidi stav 33 presude). S druge strane, u nekih trinaest država zatvorenici ne mogu da glasaju bilo usled zabrane koju predviđaju zakonski propisi bilo *de facto* zato što nisu napravljeni odgovarajući aranžmani u tu svrhu. Važno je primetiti da je barem u četiri države lišavanje prava glasa zasnovano na nedavno usvojenom Ustavu (Rusija, Jermenija, Mađarska i Gruzija). U najmanje trinaest drugih zemalja zakonski propisi predviđaju manje ili više dalekosežna ograničenja u pogledu prava zatvorenika da glasaju, a u četiri od tih država ta ograničenja su ustavno utemeljena (Luksemburg, Austrija, Turska i Malta). Zaključak većine će stvoriti zakonodavne probleme ne samo onim državama u kojima postoji opšta zabrana kao što je slučaj u Ujedinjenom Kraljevstvu. Budući da većina smatra da nije uloga Suda da ukazuje koje bi zabrane na pravo glasa zatvorenika, ako ih uopšte ima, bile usklađene s Konvecijom (vidi stav 83), presuda u ovom slučaju podrazumeva da će se sve države koje imaju takva ograničenja suočiti s teškim ocenama u pogledu toga da li su njihovi zakonski propisi usklađeni sa zahtevima Konvencije.

Naš zaključak je taj da zakonski propisi u Evropi pokazuju da ima vrlo malo konsenzusa o tome da li zatvorenici imaju ili nemaju pravo glasa. Zapravo, većina država članica poznaje takva ograničenja, iako neke imaju *blanco* zabranu

a neke imaju ograničene zabrane. Stoga, ne može se tvrditi da su zakonski propisi u Ujedinjenom Kraljevstvu nesaglasni sa zajedničkim evropskim standardom.

7. Nadalje, većina pridaje značaj navodnom nedostatku dokaza da je Parlament Ujedinjenog Kraljevstva „bilo kada pokušao da odmeri suprotne interese ili da izvrši procenu srazmernosti *blanco* zabrane prava glasa licu osuđenom na kaznu zatvora“ (vidi stav 79 presude). Nije, međutim, sporno da je višepartijska Konferencija predsednika Parlamenta o izbornom zakonu iz 1968. godine jednoglasno preporučila da osuđenom licu ne bi trebalo dozvoliti da glasa. Takođe primećujemo da je predlog Države da izvrši izmene i dopune Zakona o izborima iz 2000. godine kako bi se omogućilo licima u pritvoru i psihijatrijskim bolesnicima koji nisu osuđeni da glasaju, zasnovan na mišljenju da bi deo kazne za osuđeno lice trebalo da bude između ostalog i gubitak prava glasa. Da se većina poslanika u Parlamentu nije složila s ovim stavom, oni bi imali mogućnost da drugačije odluče. Većina Suda smatra – kao i veće – da ovome ne treba pridavati značaj budući „da se ne može reći da su pripadnici zakonodavnih organa vlasti vodili bilo kakvu sadržajnu debatu o opravdanosti takvog stava u svetlu moderne kaznene politike i trenutnih standarda ljudskih prava“ (vidi stav 79 presude). Mi se ne slažemo s ovom primedbom budući da nije na Sudu da propisuje način na koji će nacionalni zakonodavni organi vlasti obavljati svoje zakonodavne funkcije. Mora se pretpostaviti da član 3 Zakona o izborima iz 2000. godine odražava političke, društvene i kulturne vrednosti u Ujedinjenom Kraljevstvu.

8. Posebno u pogledu zahteva da bilo kakva ograničenja ne smeju biti nesrazmerna, smatramo da je od ključnog značaja da se istakne da težina kazne ne samo da odražava ozbiljnost počinjenog krivičnog dela, već i relevantnost i težinu ciljeva na koje se poziva tužena Država prilikom ograničavanja prava glasa licima koja su osuđena na kaznu zatvora. Ne isključujemo mogućnost da ograničenja mogu biti nesrazmerna u pogledu manjih prekršaja i/ili veoma kratkih kazni zatvora. Međutim, nema potrebe baviti se ovim pitanjem u okolnostima ovog slučaja. Sud je dosledno smatrao u svojoj sudskoj praksi da u njegove zadatke obično ne spada ispitivanje relevantnog zakona i prakse *in abstracto*, već da utvrdi da li način na koji se oni primenjuju ili utiču na podnosioca predstavke, dovodi do povrede Konvencije. Po našem mišljenju, teško je videti u kojim bi okolnostima ograničavanje prava glasa bilo prihvatljivo, ako ne u slučaju lica koje je osuđeno na doživotnu kaznu zatvora. Uopšteno govoreći, presuda Suda je usredsređena pre svega na to da utvrdi da je britansko zakonodavstvo neusklađeno s Konvencijom *in abstracto*. Sa žaljenjem konstatujemo da uprkos ovakvom pristupu Sud daje malo ili nimalo smernica Državi u pogledu toga koja bi to rešenja bila usklađena s Konvencijom. Budući da su ograničenja prava glasa i dalje usklađena, čini se da je jasno da lišavanje prava glasa zbog najtežih krivičnih dela kao što su ubistvo ili ubistvo iz nehata, nije isključeno u budućnosti. Ili većina smatra da je lišavanje prava glasa zatvorenika kojima je istekao obavezni deo zatvorske kazne isključeno, ili misle da sudija mora da naloži lišavanje prava glasa u svakom pojedinačnom slučaju. Smatramo da je bilo poželjno ukazati koji je odgovor tačan.

9. Naše mišljenje o tome da li bi trebalo dozvoliti licu na izdržavanju doživotne zatvorske kazne da glasa na opštim ili ostalim izborima, nije od velikog značaja. Uzimajući u obzir osetljivu političku prirodu ovog pitanja, raznolikost pravnih sistema među državama ugovornicama i nedostatak dovoljno jasnih osnova za takvo pravo po člana 3 Protokola br. 1, nismo u mogućnosti da prihvatimo to da je na Sudu da naloži nacionalnim pravnim sistemima obavezu bilo da liše prava glasa zatvorenike, bilo da im u veoma ograničenoj meri daju pravo glasa.

IZDVOJENO MIŠLJENJE SUDIJE KOSTE (Prevod)

1. Ja sam glasao kao i moje kolege sudije Vildhaber, Lorencen, Kovler i Jebens i spremno prihvatam njihovo mišljenje, koje je stoga naše zajedničko mišljenje.

2. Međutim, želeo bih da dodam jedan ili dva kratka komentara na njihovo obrazloženje s kojim sam saglasan.

3. Prvo, iako se zaista slažem sa svojim kolegama (vidi tačku 3 u našem zajedničkom mišljenju) da nema potrebe dalje razmatrati pitanje da li zakonsko ograničenje prava zatvorenika da glasaju teži „legitimnom cilju“, ipak priznajem da me more sumnje u pogledu legitimnosti – ili racionalnosti – tog cilja. Sasvim je zamislivo, na primer, da lice koje je osuđeno za izbornu prevaru, za premašivanje maksimuma dozvoljenih troškova predviđenih za izbore ili čak i za korupciju, bude na neko vreme lišeno prava glasa i prava da se kandiduje na izborima. Razlog za to je što postoji logična i možda čak i prirodna veza između spornog čina i cilja kazne (koji, iako je pomoćni, jeste važan) koji služi kao kazna počiniocu za takvo delo a ostalima kao mera odvraćanja. To isto ne važi, bar nije tako očigledno, za zabranu glasanja i/ili kandidovanja na izborima koja se izriče za *bilo koje* krivično delo koje povlači izricanje kazne zatvora.

4. Međutim, ne insistiram na ovome, pre svega zato što smatram kao i ostale sudije koji imaju izdvojeno mišljenje i kao i oni koji su u većini, da prilikom primene člana 3 Protokola br. 1, koji za razliku od članova 8 i 11 Konvencije, ne sadrži iscrpan spisak „legitimnih ciljeva“, potrebno je napraviti izuzetak od opšteg pravila i takve ciljeve široko postaviti. Drugo, ograničavanje manevarskog prostora države u ovoj sferi u pogledu ciljeva kojima ona slobodno teži u svom zakonodavstvu bi, paradoksalno, dovela do toga da se ponovo pridružim većini ali na drugi način (zaista, moram da priznam da posle čitanja saglasnog mišljenja mog kolega sudije Kafliša, i ja sam došao u iskušenje da krenem istim putem).

5. Međutim, jednom kada sam odbacio taj pristup i prihvatio da države imaju široko polje slobodne procene da odlučuju o ciljevima kojima zabrane teže, o ograničenjima ili čak direktnim zabranama prava glasa (i/ili prava na kandidovanje na izborima), kako mogu, a da pri tome ne budem nedosledan, da suzim to polje kada se radi o proceni srazmernosti mere koja ograničava opšte pravo glasa (zamisao koja, naravno, predstavlja demokratski ideal)?

6. Kako bih mogao da se složim s presudom od 11. januara 2005. godine u predmetu *Py v. France* (za koju imam punu slobodu da je navedem budući da nisam učestvovao u radu u tom predmetu)¹⁸? U toj presudi Sud je jednoglasno (kao što je to učinio i Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija u [Opštem komentaru] od 15. jula 2002. godine, koji su navedeni u odeljku „Relevantno domaće pravo i međunarodna sudska praksa“ i u stavu 63) zaključio da uslov od najmanje deset godina boravka da bi lice moglo da glasa na izborima za Kongres u Novoj Kaledoniji, ne šteti samoj suštini prava podnosioca predstavke da glasa, prema članu 3 Protokola br. 1 i da nije došlo do povrede te odredbe. Kako onda mogu da odobrim takvu presudu i da se istovremeno složim s presudom u ovom slučaju kada se u stavu 82 kaže: „iako ... je polje slobodne procene široko, ono nije sveobuhvatno“, što konkretno znači da bi lice koje je osuđeno na neograničenu doživotnu kaznu zatvora imalo pravo da glasa prema članu 3 Protokola br. 1 (ali kada bi to pravo postalo važeće?). Zar ne postoje dva „standarda“?

7. Možda neko može staviti primedbu da su u presudi u predmetu *Py* uzeti u obzir „lokalni uslovi“, u smislu člana 56 stav 3 Konvencije. To jeste tačno. Ali šta je s odlukom u predmetu *Hilbe v. Lichtenstein* (7. septembra 1999. godine, ECHR 1999-IV)? Zaključivši da građanin Lihtenštajna koji živi u Švajcarskoj nema pravo glasa na parlamentarnim izborima u Lihtenštajnu (član 56 se ne može, koliko je meni poznato, primeniti u tom predmetu), Sud je napomenuo: „države ugovornice imaju široko polje slobodne procene kako bi učinili da pravo glasa podleže uslovima“ pre nego što je samo zaključio da se uslov boravka „ne može smatrati neopravdanim ili proizvoljnim ili stoga, neusklađenim sa članom 3 Protokola br. 1“.

8. Kao što je rečeno u tački 4 našeg zajedničkog mišljenja, sudska praksa Suda dozvoljava ograničenja prava glasa koja su opšte prirode, kao što su uslovi vezani za starost, nacionalnost ili mesto boravka (pod uslovom da nisu proizvoljni i ne utiču na slobodno izražavanje mišljenja naroda). Uz svo dužno poštovanje, ne vidim ni jedan ubedljivi argument u obrazloženju većine koji bi me ubedio da je mera koja je izrečena podnosiocu predstavke bila proizvoljna niti da je čak uticala na slobodno izražavanje mišljenja naroda.

9. Suština je u tome da se mora izbeći mešanje *ideala* koji se želi dostići, što podržavam – a to je da se učini svaki napor da se okonča izolacija osuđenih lica, čak i onda kada su osuđeni za najteže zločine, i da ih pripremi za ponovnu integraciju u društvo i građanski život – i *realnosti* u predmetu *Hirst* (br. 2), koji s jedne strane teoretski potvrđuje široko polje slobodne procene države u pogledu uslova u kojima se subjektivno pravo (izvedeno iz sudskog tumačenja!) može ostvarivati, ali zatim zaključuje da je došlo do povrede tog prava, na taj način lišavajući državu svakog polja i svakog sredstva slobodne procene.